

HİCRÎ VI-VIII. (XII-XIV.) ASIRLARDA ANADOLU'DA FARŞÇA ESERLER

Ahmed Ateş

Selçukîlerin teşekkülünden evvel Anadolu'ya gelmeğe başlayan türk-ler, Selçukî devleti kuru'unca, Tuğrul Bey'in arkasından Kutulmuş Bey'in ordusu ile takviye edilmişti. Sonraları Horasan'da bulunan oğuz küt-leri İnal Bey'in kumandası altında Anadolu'ya sevkolundu. Bu aşiretler Bizans hudütlerine hücum ederek, kısa bir zamanda Konya'ya vardılar. Romen Diyojen'in Melazgirt'te mağlûbiyeti üzerine (467/1071), bir kaç senede iznik'a kadar ilerilediler. Bu ilk türk zümrelerini daha kesif küt-lerler tâkip etti.

İşte bu türk esasına istinat eden Anadolu Selçukîleri zamanında, Anadolu'da konuşma, halk edebiyatı dili olarak yaşamış olan türkçe yanında, uzun müddet resmî lisan olarak kullanılmış olan farsça vardı. Daha sonraki devirlerde de resmî lisan olarak kullanılmış olan bu dil, o zaman Anadolu'da hangi sâhalara yayılmıştı ve istimâl derecesi ne idi?

Bu suale, kısmen de olsa, cevap verebilmek için, h. VI-VIII. (m. XII-XIV.) asırlarda Anadolu'da yazılmış olan farsça eserleri toplamak lâ-zımdır. Bu eserler kısmen F. Köprülü'nün *Türk edebiyat tarihi*'nde (İst. 1926 s. 246—7 ve 287¹), kısmen de İ. H. Uzunçarşılıoğlu'nun *Anadolu beylikleri*'nde (İst. 1937) toplanmıştı. Bunlardan istifâde edildiği gibi, bilhassa eserlerin nushalarına müracaat edilmek istendi ve gerek kataloglarda, gerekse İstanbul kütüphanelerinde mevcut olup bu zamanlarda yazılmış olan eserler bir araya toplandı.²

Burada İstanbul'da mevcut olan bütün eserlerin toplandığı iddia edilecek değildir. Adları ekseriya kütüphâne defterlerinde kaydedilme-miş olan bu eserler umumiyetle tesadüfle meydana çıkar. Binaenaleyh İstanbul kütüphanelerinin muntazam katalogları yapılmadan, bu hususta son söz söylenemeyecektir.

¹ Bu mevzuu tetkike teşvik eden hocamız F. Köprülü, sonradan bu eserler hak-kında mühim bir makale neşretmiştir: *Anadolu Selçukluları tarihi'nin yerli kaynakları*, Belleten VII (1943) s. 379—522. Bu makaleden, yazılarımız matbaaya verildikten sonra haberdar olduğumuz için, maalesef istifâde edemedik.

² Hocam H. Ritter bu hususta yardımını esirgemedi. 12 numaradaki *Macma ar-rubâ'iyât*'ı haber veren de odur.

Bundan başka büyük bir yekûn tutmakta olan Mevlânâ'nın, oğlu Sultan Veled'in ve Fâhraddîn 'Irâkî'nin eserlerinden, Sipehsâlâr ve Afâlkî menakibinden bahsedilmedi. Bu eserlerin hepsi şu iki makâlede toplanmıştır: H. Rittér, *Philologika*, VII: *Arabische und persische Schriften über die profane und die mystische Liebe* (*Der Islam*, 21, 1933, s.95—100) ve *Philologika*, XI: *Maulânâ Galmâladdîn Rûmî und sein Kreis*, (*Der Islam*, 26, 1940, s. 116—158, 221—249).

Bunlardan başka nushalarını bizzat göremediğim eserleri de buraya alamadım. Kütüphânelerimizde daha fazla çalışarak, yeni bâzı eserlere tesadüf etmek mümkün olacaktı; fakat hâl-i hâzırda bununla iktifa etmek mecbûriyetinde kaldım.

Kısaltmalar

- Anadolu beylikleri* = İ. H. Uzunçarşılıoğlu, *Anadolu beylikleri*, İstanbul 1937.
- Bazm u razm* = 'Azîz-i Astarâbâdî, *Bazm u razm*, Kilisli Rifat neşri, F. Köprülü mukaddimesi ile, İstanbul 1928.
- Bloch et = *Catalogue des MSS Persans de la Bibliothèque Nationale* par E. Blochet, I—IV, Paris 1905—1934.
- Bodleiana* = Sachau and Ethé, *Catalogue of the Persian, Turkish, Hindüstânî and Pushtû MSS in the Bodleian Library*, Oxford 1889.
- Ethé = *Catalogue of Persian Manuscript in the Library of the India Office*, by Hermann Ethé, I—II, Oxford 1903—1937.
- Flügel = *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der Kaiserlich—Königlichen Hofbibliothek zu Wien*, von Dr. G. Flügel, Band 1—3. Wien 1865—1867.
- İbn Bîbî = *Histoire des Seldjoucides d'Asie Mineure d'après l'abrégé du Seldjouknameh di İbn Bîbî, Texte turc d'après les MSS de Leide et de Paris* par M. T h. Houtsma, Leyden 1902 (*Recueil de textes...* vol. III).
Texte persan, Leyden 1902 (*Recueil de textes...* vol.—IV)
- KZ = *Keşf-el-zunun*. Kâtip Çelebi. Şerefettin Yaltkaya ile Kilisli Rifat Bilge tarafından hazırlanmıştır. İstanbul 1941—43.
- Nafaḫât tercümesi* = Lâmi'î *Tarcama-i Nafaḫât*. İstanbul 1289.
- Rieu = *Catalogue of the Persian MSS in the British Museum* by C. Rieu, I—III. London 1879—1883.
- Storey = *Persian Literature, a bio-bibliographical survey* by C. A. Storey, Lection I, *Qur'ānic Literature*, London 1927.
- Br. ve Br. S = bk. yukarıda s. 2

HUBAYŞ (HUSAYN) B. İBRAHİM AT-TİFLİSİ

1. *Kāmil at-ta'bir*.— Anadolu'da yazılmış olup, nushası bize kadar gelmiş olan farsça eserlerin en eskisi olan bu kitap alfâbe sırasına göre tertip edilmiş bir rüya tâbirnâmesidir. F. Köprülü *Türk edebiyatı tarihi*'nde (s. 246), Kâtib Çelebi'ye istinad ederek, bundan bahsetmişti. Adı ve lâkabı Şarafaddîn Ebû'l-Fazl Hubayş (Husayn) b. İbrâhîm b. Muḥammad at-Tiflîsî olup, 629 h.'de vefat eden müellif¹ eserin mukaddimesinde şu mâlûmatı vermektedir (Fatih 3654):

„Müellif der ki, *Kitâb Şihhat al-abdân*'ı (2) ikmâl edince, farsça yazılmış ve her rüyayı üstadların kavilleri ile şerh ve tevil ederek, alfabe sırasına konulmuş tâbirnelere baktım. Kimse bu ilimde kâmil ve her şeyi ihtiva eder bir rehber meydana getirmemişti. Zahmet ve sıkıntı çekerek, Sultan-ı Muazzam Ebû'l-Fatḥ Kılıç Aslan b. Mes'ûd² için, böyle bir kitap yazdım... Malûmatı bu ilimde meşhur olan Dānyāl'm *Kitâb al-uşûl*'u (KZ 416; *Bodleiana*, nr. 1571/5), Ca'far-i Şâdik'in *Kitâb-i takṣîm*'i (*Bodleiana*, nr. 1571/6), Muḥammad b. Sîrîn'in *Kitâb-i cavâmîc*'i (vefatı h. 110; Br. I, 66/102), İbrâhîm-i Kirmânî'nin *Kitâb-i Dustûr*'u (*Bodleiana*, nr. 1571/7), Cābir-i Mağribî'nin *Kitâb-i İrşād*'ı (KZ I, 416; *Bodleiana* nr. 1571/8), İsmâ'îl b. Aş'as'ın *Kitâb-i ta'bir*'i (KZ 416; *Bodleiana*, nr. 1571/9), 'Abdassalām b. Ḥasan'ın *Kanz ar-ru'ya al-Ma'mûnî*'si (KZ 1517; *Bodleiana*, nr. 1571/10), 'Abdūs'un *K. Bayān at-ta'bir*'i (KZ 416) gibi eserlerden ve müteferrik kitaplardan topladım ve adını *Kāmil at-ta'bir* koydum. Zira farsçada bundan daha mükemmeli yazılmamıştır ve insafla tetkik eden anlar ki, bu eser insanı başka bir çok kitaplardan müstağni eder... Şöyle bil ki, ilm-i tâbir üstadlarından altısının

¹ Sivas'ta Muḥammed b. Abî Bekr at-Tiflîsî ile Ḥābe Camāladdîn b. Abî Bekr b. al-Ḥāec 'Omar b. al-Ḥusayn at-Tiflîsî adlı iki zatın birincisi 791 tarihli, mezar taşları vardır ki, bunların, müellifinizin torunları oldukları muhakak gibidir (bk. Rıdvan Nâfîz ve İ. H. Uzunçarşılı oğlu *Sivas şehri*, İst. 1928 s. 153—154). Yine aynı eserde şöyle denilmektedir: „sivas'ta ilim ve faziletleri ile mâruf bir Tiflisî âilesi varmış. O âilenin bunlarla münasebeti olması muhtemeldir“ (*aynı eser.*, s. 153). Müellifimiz gâliba bu âilenin bilinen en eski ve en mühim simasıdır.

² Anadolu Selçuk hükümdarlarının beşincisi olup, daha sağlığında memleketi on bir oğlu arasında taksim eden ikinci Kılıç Arslan (h. 551—588) dır; bk. Halil Edhem, *Düvel-i İslâmiye*, 210 ve 216.

sözü ihtiyar edilmiştir: Dānyāl, Ca'far-i Şādīk, Muḥammed b. Sīrīn, Şayḫ İbrāhīm-i Kirmānī, Cābir-i Mağribī, İsmā'īl b. Aş'as'.

Eserin mukaddimesi 15 fasıldır:

1. Rüyanın mizacım bilmek. 2. Rüyanın acibeleri. 3. Nefs ve ruhu anlatır. 4. Rüyanın doğruluğunu bildirir. 5. Rüyanın yalan ve doğrusu. 6. Rüyalar arasındaki zıddiyeti bildirir. 7. Rüyanın farklarını bildirir. 8. Tâbir edicinin doğru bilmesi için fal ve zecri bildirir. 9. Unutulmuş rüyalar. 10. Câhil adam sözü ile rüyayı te'vil etmek. 11. Vakit ve hâllerin değişmesi ile rüyanın değişmesi. 12. Tâbirin kaç türlü olduğu hakkında. 13. Muabbire sual soran ve vaziyete dikkat etmek hakkında. 14. Rüyanın kaç türlü tâbir olunduğu hakkında. 15. Tâbiri maktûb olan meseleleri bilmek hakkında.

Bundan sonra alfabe sırası ile rüyaların tâbiri gelmektedir.

Müellifin haklı olarak söylediği gibi, hakikaten sâhasında mükemmel olan bu eser uzun müddet unutulmamıştır. Kâtib Çelebi eser hakkında şu mâlûmatı veriyor (KZ 1379): „*Kāmil at-ta'bîr* farsçadır. Başu .خ .سپاس خدای را الخ dir ki, 629 da vefat eden Şayḫ Şarafaddīn Ebū 'I-Fazl Ḥusayn (Ḥubayş) b. İbrāhīm b. Muḥammed at-Tiflīsī, *Şiḥḥat al-abdān* adlı eserini bitirince, Kılıç Arslan için yazmıştır. Doğuş yeri Bevāric ve meskeni Musul olan Hızır b. Hādī, Sultan Süleyman (925—984) için tercüme etmiştir“.

Eser, Kâtib Çelebi'nin zikrettiği tercümeden evvel de, tercüme edilmişti. Bu tercümelere biri (Revan Köşk 1760) 1186 tarihinde istinsah edilmiş olduğuna göre, eser yakın zamanlara kadar rağbet görmüştür.

Bibliyografya: *Bodleiana*, nr. 1571/3; *Ethé*, nr. 2276 (burada babların tafsili vardır); Mehren, *Codicēs orientales...*, Copenhagen, 1858, nr. CXXXIV; Khanykov, *Mélanges Asiatiques*, II, 522; Bland, *JRAS*, XVI 155; *Catalogue of the Persian MSS in the Oriental Public Library at Bankipore*, XI 81.

İstanbul'daki nushaları:

Aya Sofya 2010.

Siyah meşin bir cilt içinde, 314 varak; eb'ad 31 × 22 (25 × 18,5) sm. 23 satırlı eski Selçuk neshi; harfler ekseriya çok müdevver söz başları kalın harfler ile; kalın, sarı saykalsız kâğıt; ilk iki varak sonradan ilâve olunmuş, sondan bir kaç varak noksan. İstinsah kaydı yok (VII. asır).

Baş:

Son (AS 2007 den)

سپاس خدا را واحد و صمد
... از سبب دشمنان رنج و بلائی عظیم بدو رسد

Aya Sofya 2007.

Süslü, siyah meşin cilt içinde, 163 varak; eb'ad 28×20 (22×13) sm. Kırmızı cedvel içinde, 25 satırlı ufak divanî kırmızı. Söz başları kırmızı mürekkeple; az saykallı, sarı kâğıt. 768 recebinde, Hâcî b. 'Abdallah b. al-Kirmânî tarafından, istinsah edilmiş.

Fatih 3655.

Meşin cilt içinde, 301 varak; eb'ad 29×22 (19×16) sm. 17 satırlı muhtelif yazı. 839 şâbanında, aş-Şâhib Şamsaddîn Muhammed'in emri ile, muhtelif hatlarla yazılmıştır.

Fatih 3656.

Ebru kâğıt kaplı cilt içinde, 403 varak; eb'ad 22×13 (17×8) sm. 21 satırlı nesih. İlk varak düşmüş ise de, sonradan ilâve olunmuştur. 3 ramazan 863 de, Muhammed b. Tacaddîn ... (?) 715 tarihli bir nushadan, istinsah etmiştir.

Aya Sofya 2008.

Meşin, hendesî şekilli bir cilt içinde, 184 varak; eb'ad $26,5 \times 17,5$ ($20,5 \times 13$) sm. Kırmızı cedvel içinde 17 satırlı, muntazam nesih, söz başları kırmızı mürekkeple. 1b'de, bir dâire içinde, şu kayıt vardır:

برسم خزانه الامير السيد الكبير ... سلطان محمد بن مراد خان (٨٥٥-٨٨٦) اعز الله انصاره
880 zilhiccesinin sonlarında, Manşür b. — (?) Amâsyâ'î tarafından, istinsah olunmuştur.

Fatih 3654.

Bir az bozulmuş meşin, şemseli bir cilt içinde, 303 varak; eb'ad $30,5 \times 22$ ($22,5 \times 16$) sm. 33 satırlı güzel nesih, süslü bir başlık; söz başları kırmızı. Son varak düşmüş olduğundan, istinsah tarihi belli değildir (IX. asır).

Aya Sofya 2009.

Ebru kâğıt kaplı bir cilt içinde. 341 varak; eb'ad 31×18 ($21 \times 10,5$) sm. 21 satırlı ince tâlik; söz başları kırmızı. 962 şâbanın başı.

Türkçeye tercümelere:

1a. Yavuz Sultan Selim (918—926) namına yapılmış müellifi meçhûl bir tercüme.

Revan Köşkü 1769.

Müzehhep, musanna' bir cilt içinde, 300 varak (baştan on varak fihristtir); eb'ad $28 \times 17,5$ (21×11) sm. 28 satırlı güzel nesih, kırmızı ve mâvi cedvel içinde. Hazine-i Hümayûn çukadarı Ya'qûb Efendi tarafından, 1186'da istinsah edilmiştir.

Baş :

الحمد لله الذى خلقنا من الدم بالجود والكرم... وبعد فان السلطان الاعظم... سليم بن السلطان
بايزيد خان... لما امر الفقير الحقير... ان ترجم هذا الكتاب المسمى بكامل التعبير من اللسان
الفارسى الى اللسان التركى...

Son :

... دلالت ايدركه دشمنلر سبيله اكا زحمت يتيشه

1b. *Kavāmil at-ta'bir*. Kanunî Sultan Süleymân (926—974) zamanında, Hızır b. 'Abdalhâdî tarafından, ilâveler ile yapılmış tercüme.

Hekim oğlu 591.

Süslü şemseli ve kenarbendli meşin cilt içinde, 285 varak; eb'ad 27,5×17(17,8×10,5) sm. 17 satırlı güzel tâlik, yıldız, kırmızı ve ve mavi cedvel içinde; I b 'de süslü başlık var. 27 ramazan 1009 'da, Camāladdīn Muḥammed al-Kirmānī tarafından, istinsah edilmiştir.

Baş :

حمد و سباس بقیاس خدا برا عز وجل ... اما بعد هجرتك طقوز یوز سگیز یلنک تاریخنده (!)
کامل التعمیر کتابن که شیخ ابوالفضل حسین ... التقلیسی تصنیف ایتمشدر در ایام عالیشان ...
سلطان معظم ... سلیمان خان ...

Son :

.. دوشده سوزاسی کشتی یه دلالت ایدر.

Fatih 3648.

Tâmir görmüş meşin bir cilt içinde, 327 varak; eb'ad 28 × 18 (21,5 × 11,5) sm. 19 satırlı nesih; kırmızı cedvel içinde. 1079 'da, Yūsuf b. Muḥammed al-Mavşilī tarafından, istinsah olunmuş.

lc. Kadilkudat Çelebi hazretleri için, kendini Muḥib b diye tavsif eden bir zat tarafından, yapılmış tercüme.

Lâleli 2926.

Şemseli meşin cilt içinde, 352 varak; eb'ad 21,5×15 (16,5×13) sm. 19 satırlı nesih. 995 zilkâdesinde istinsah olunmuş,

Baş :

حمد بی غایت اول الله که بونجه بیك عجائب مخلوقاتی یوقلق عالمندن وجود صحراسته کتیردی...

Son :

... بربریه سازکار اولار وزندکائی و دوستلق ایدر

Umumî 2926.

Şemseli meşin cilt içinde, 352 varak; eb'ad 21,5 × 15 (16,5×9) sm. 21 satırlı nesih, söz başları kırmızı. 1125 'de istinsah olunmuş, 1266 'da, Abdülmeccid 'in annesi Bezm-i 'Alem Sultan (bu kadın için bk. *Sicill-i Osmanî*, I,26) tarafından, vakfedilmiş.

ld. Şark türkçesine tercümesi:

Mîr A'zâ'mşâh Miskîn tarafından yapılmış (W. Pertsch, *Verzeichnis der türkischen Handschriften zu Berlin*, nr. 162).

3. *Ḳānūn al-adab.* Kâtib Çelebi 'nin KZ 1310 'da zikrettiği bu eserin mukaddimesinde müellif şöyle demektedir. (Veliyeddin 3131 'den):

... چنین گوید شیخ ادیب ابوالفضل حبیب بن ابراهیم بن محمد التقلیسی که چون از تصنیف کتاب بیان النجوم پرداختم نگاه کردم بکتابهای که در علم ادب پیاری هر کس ساخته بودند کتابی ندیدم که اسماء وافعال وجمع وحروف این جمله مشروح اندر او بود چنانکه معنی هر یکی از اینچ یاد کرده شد پیاری واضح دران کتاب دیدار کرده باشد هر خواننده و آموزنده آنرا زود فهم کند ... چون بدین سان که یاد کرده شد کتابی کامل و امید دزین علم ندیدم جهد کردم ورنج بر خویشان نهادم تا بر طریق قافیة کلام عربیت را بنسق ... بهم جمع آوردم

Bundan sonra esere me'haz olan 48 kitabın listesi gelmektedir. Burada *Muḳaddimat al-adab* (Zamaḫşarî'nin, ölm. 538. Br. I, 291/511), *Fıḫ al-luġa* (Şa'ālibî'nin, ölm. 429. Br. 1, 284/500), İbn Sikkî'tin *Kitāb al-afāz*'ı (ölm. 243. Br. I, 117/180), Kuṭrub'un *Muṣallaş*'ı (ölm. 206. Br. I, 102/161) v.s. gibi yalnız lûgat veyahut lûgata âit eserlere bakmakla iktifa etmiyerek, Harîrî'nin *Maḳāmât*'i (ölm. 516. Br. II, 276/487), *Şarḥ al-Ḥamāsa*, *Şarḥ sab' tiwāl* (yâni *Mu'allakāt*; hangi şerh olduğu söylenmiyor) gibi, arap edebiyatının en güzel ve en musannâ metinlerine de bakmış ve cidden mükemmel bir eser meydana getirmiştir. Kâtib Çelebi, eser hakkında: وهو كتاب نفيس لانظير له في بابه في غاية الضبط والاتقان diyor. Müellif kitabına *Ḳūnūn al-adab* adını vermesini şöyle izah ediyor:

این کتاب در ادب اهل عجم را اصل وقانونی برزگت خاصه شاعررا از بهر قافیة شعر

Bu kısa mukaddimededen sonra, kafiyele göre tertip edilmiş lûgat başlıyor. Burada evvelâ isimler, sonra fiiller zikredilmiştir; nihâyetine de bir emsile ilâve olunmuştur.

Nushaları: J. Aumer, *Die persischen Handschriften... in München*, 1866, s. 110; Blochet, II, 175—177.

İstanbul'daki nushaları:

Veliyeddin 3131. Ebru kâğıt kaplı cilt içinde, 413 varak; eb'ad 24,3 × 15,5 (18,7 × 12) sm. 19—21 satırlı tekellüfsüz nesih. 610 rebiülevvelinde istinsah olunmuş,

Baş: سپاس خدائی را که قادر بر کمالست، قدیم وتوانا وبی زوالست

Umumî 6829. Siyah bir cilt içinde 393 varak; eb'ad 26 × 17 sm. 19 satırlı muhtelif yazı. (IX—X. asır).

Veliyeddin 3132. Görülemedi.

4. *Kifāyat at-tıbb*. — Kuṭbaddīn Malikşâh b. Kılıç Arslân b. Maş'ūd'a ithaf olunmuş bir tıp kitabı. W. Pertsch, *Die persischen Handschriften... zu Gotha*, Wien, 1859, s. 64; Blochet, 831—834.

5. *Uşul al-malāḫim* veya *Malḫamat Dānyāl*. — KZ 1818. Orada müellifin ismi Ḥabeş diye gösterilmiştir.¹ Güneş tutulması, fırtınalar v. s. gibi cevvi hâdiselerden çıkarılan fallar hakkında bir kitap. Mukaddimesine göre, *Ḳānūn al-adab*'den sonra yazılmıştır. Rieu, II, 852.

6. *Bayān an-nucūm*. — *Ḳānūn al-adab*'in mukaddimesinde zikredilmiştir.

Nizāmî-i Ganca'î

7. *Maḫzun al-asrār*. — Ḥakīm Nizāmî İlyâs b. Yūsuf'un (takriben 535—597) *Ḥamse*'sinin ilk cüz'ünü teşkil eden bu eser, Nizāmî'nin

¹ Bu isim Anadolu'da mevcut idi; aş bk.

ilk mesnevisidir. Çok meşhur olan müellifi hakkında her yerde mâlûmat bulmak mümkün olduğundan, bu hususta bir şey söylenmeyecektir. Bu mesnevi Banū Mangūcak hânedanının en büyük ve en meşhur simâsı olup, 60 sene hükümdarlık etmiş olan Fahraddīn Bahrāmşāh'a (565—622, *Düvel-i islâmiye*, s. 224 ve 226) ithaf olunmuştur.¹ İlmî çok seven ve himaye eden bu zat Nizāmî'ye 500 dinar ve ester-i rahvan câize vermişti (Badîc az-zamān Firūzānfar, *Şarh-i hâl-i Mavlavî*, Tahran, 1315, s. 21—22). *Maḥzan al-asrār*'m gördüğümüz nushalarından birinin sonunda (Hazine 735, varak 30b), müellif eseri 552'de ikmâl ettiğini söylemektedir.² Bu tarih doğru olmayıp Rieu'de (II, 564) tavsif edilen nushada görülen 559 tarihi doğru olsa, yine Bahrāmşāh'm cülûs tarihinden evvele gelir.

Eser, münacat, naat, Fahraddīn Bahrāmşāh'ın methinden sonra, yirmi makaleye ayrılmıştır. Her makale hâdisatın inkılâbı, adı, insaf, halka riâyet, insanların hali, yaradılışın güzelliği, insanın mertebesi v.s. den bahseden birer nasihat veya mev'iza olup, sonlarında birer hikâye vardır.

Maḥzan al-asrār'ın nushalarına nâdiren *Hamsa*'den ayrı olarak tesadüf olunur. Ondan dolayı aşağıdaki tavsifler *Ḥamse*'lere âit olup, ilk cüzleri *Maḥzan al-asrār*'dır.

Görebildiğim nushalar:

Fatih 3570.

Süslü, güzel bir cilt içinde, 326 varak; eb'ad 26 × 18 (17 × 12) sm. 21 satır, dört sütünlü talik, söz başları kırmızı. 888 zilhiccesinde, Hasan b. Muhammed b. Naşrallâh tarafından, istinsah edilmiş.

Baş: هـست کلید در گنج حکیم بسم الله الرحمن الرحيم
Son: بیشتر از عمر پایان رسید شکر که این نامه بعنوان رسید

¹ Rieu (II, 564), Ethé (I, 595), KZ (1638) de Fahraddīn Bahrāmşāh'a ithaf edildiği mukayyet olan bu eser, her nedense, İ. H. Uzunçarşılıoğlu tarafından, Rükniiddin Süleyman'a ithaf edilmiş gösteriliyor (*Anadolu beylikleri*, s. 78). Yukarıda gösterilen yerlerden maada İstanbul'da olan pek çok yazmalardan görebildiğim ve bir az aşağıda tavsifi bulunan nushaların hepsinin başında ve matbû *Ḥamsa*'de (Bombay, 1304, s. 8) Bahrāmşāh için bir methiye vardır ki, bir beyti şudur:

شاه فلک تاج سلیمان ننگین مفخر آفاق ملک فخر دین

Nizāmî hayatının sonlarında, mukaddimeyi değiştirerek, eserini Ruknaddīn Sulāy-mān'a ithaf etmiş olabilirse de, oradan bunu anlamağa imkân yoktur.

²

بود حقیقت بشمار درست بیست و چهارم زربیع نخست
از که هجرت شده تا این زمان پانصد و پنجاه و دو افزون بران

Üniversite F. 286.

Meşin şemseli cilt içinde 286 varak; eb'ad 23,5 × 21 (18 × 12,5) sm. Mâvi, kırmızı cedvel içinde, dört sütünlü ve 25 satırlı tâlik. 16 cemâziyelâhır 905.

Hazine 735.

Gâyet musannâ bir cilt içinde 326 varak; eb'ad 36 × 25,5 (23,5 × 15) sm. Yıldız cedvel içinde dört sütünlü tâlik; 4 levha, 37 minyatürü vardır. Varak 19 b 'de bulunan bir minyatürün köşesinde 914 tarihi görülmektedir.

Üniversite F. 249.

Sonradan tâmir görmüş meşin cilt içinde, 288 varak; eb'ad 26 × 16 (16,5 × 9,5) sm. 4 sütünlü, 25 satırlı tâlik, yıldız cedvel içinde. 6 rebüülâhır 1002 'de Aḥmadâbâd 'da, Fathallah b. Seyyid Muḥammad tarafından, istinsah edilmiştir.

Fatih 3749.

Gâyet süslü, güzel bir cilt içinde, 358 varak; eb'ad 26 × 18 (17 × 11) sm. Dört sütün, 19 satırlı, tâlik; yıldız cedvel içinde. Başta iki levha var. (10. asır).

Basmalar için bk. Arberry, *Catalogue of the Library of the India Office*, London, 1937; vol. II, Part IV, s. 887—888.

Suhravardî-i Maḳtûl.

11. *Partavnâme*. — İ. H. Uzunçarşılıoğlu, *Anadolu beylikleri* 'nde (s. 78), Şihâbaddîn-i Maḳtûl 'ün ikinci Kılıç Arslan 'a ithaf ettiği *Pertevname* 'sinden bahsetmektedir. Müellifin bu mâlûmatı nereden aldığı tesbit edilemedi. Fakat bu eser hakkında toplanan mâlûmat bu iddiayı teyid etmiyor.

5 recep 587 'de 36 veya 38 yaşında katledilmiş olan Şihâbaddîn Yahyâ b. Hâbeş b. Amîrak as-Suhravardî¹ genç yaşında Meraga 'ye gelerek, tahsilini yapmış; uzun seyahatlerden sonra, Diyarbekir 'e uğramış, Rum Selçukîleri onu iyi karşılamışlardı. Harput emiri 'İmâdaddîn Kara Aslan namına, *Kitâb al-avâḥ al-İmâdîyâ* 'yı yazdı. Ondan sonra Halep seyahatını yaptı.

Bu hulâsadan anlaşılabilir ki, onun ikinci Kılıç Arslan 'a (551—588) bir kitap ithaf etmiş olması çok mümkündür. Şu kadar var ki, ona ithaf edildiği söylenen kitap bu imkânı teyid etmiyor. *Partavnâme* 'nin yegâne nushasını H. Ritter tesbit etmişti (*Philologika*, IX, *Der Islam*, 24, 1937, s. 272). Fâtih 'te 5426 numaralı mecmuada bulunan bu eser şöyle başlamaktadır:

¹ İsrâkiye doktrininin müessisi olan bu zat hakkında tam bir bibliyoğrafyayı ve mebnâları için bk. Br. I, 437—8/781—3 ve bilhassa H. Ritter, *Philologika* IX, *Der Islam*, 24, s. 270—286. Onun hakkında en yeni araştırma için bk. H. Corbin, *Sahrawar-dî d'Alep*, Paris, 1939; burada bilhassa bu eserden istifade edilmiştir.

... بدانکه این مختصریست که ساخته شد بحکم اشارت بعضی از مجبان فضیلت و نامش پر تو نامه کرده آمد و غرض ایراد نکته چند است از علم الهی و مجموع این ده فصلست

Eğer bu eserin başka bir rédaction'u yoksa, ikinci Kılıç Aslan'a ithaf edilmediği muhakkak addolunabilir¹.

Maḥammad b. Ğāzī.

1898 'de Houtsma'nın yazdığı bir makaleden beri² ilim âleminde tetkik mevzuu olan *Rawzat al-ukūl* müellifi Muḥammad Ğāzī'nin hayatı hakkında, eserlerinde verdiği mâlûmattan başka, bir şeye mâlik değiliz. Bu mâlûmat *Rawzat al-ukūl* mukaddimesindedir ve bu mukaddimeyi Houtsma mezkûr makalede neşretmiş olduğu gibi, Blochet de kataloğunda fransızca olarak hulâsa etmiştir (*Catalogue*, IV, 18—21).

Evvelâ debîr, münşi bulunan müellif sonra vezir olmuş, fakat devlet işlerini tanzime muvaffak olmadığından, vezirlikten çekilmiştir. Bu sırada oğlu Niẓâmaddîn Maḥmūd'un ricası üzerine, küçük oğlu Ḥusâmaddîn Ḥâmid'in terbiyesi için, *Rawzat al-ukūl*'a başladı.³ Fakat 597 senesinden evvelki bir zamanda bâzı münafıkların şikâyeti üzerine, malı müsaderelere olunup, Harran'a nefyolundu. 19 ramazan 597 de Ruknaddîn Sulaymânşâh (593-600) Malatya'yı zabtedince,⁴ müellif, sıhhi bâzı mâzaretlerle oradan çıkıp, Süleymanşâh'm yanına geldi. Süleymanşâh, ona iltifat ederek, eserini kendi namına ikmâl etmesini emretti. Müellif eserini ikmâl etmek üzere Malatya'ya dönüp, eseri bittirince, padişaha takdim etti. Bu takdimden, müellifimiz büyük bir memuriyet, bir mansıp kazanıp kazanmadığını bilmiyoruz. Fakat *Rawzat al-ukūl*'den 9 sene sonra kaleme aldığı *Barîd as-sâda*'sinde, aldığı câize ve mallardan bir mikdarın he-

¹ L. Massignon, *Recueil de textes inédits relatifs à la mystique musulmane*, Paris 1929, s. 113'te bu eserin Niksar emîri Barkiyaruk'a ithaf edilmiş olduğunu yazıyorsa da, bu mâlûmatı nereden aldığını bilmiyoruz.

² Houtsma, *Eine unbekannte Bearbeitung des Merzbân-nâme* (ZDMG, 52 1898, s. 259—292).

³ Houtsma'nın neşrettiği mukaddimeye sebep-i te'lif şöyle anlatılıyor :

... پس نیت بران مقصور شد و همت بران محصور گشت که حکایتی انشا افتد مشتمل بر جوامع صراد و مبتلیج بسواطع ارتیاد موشح بدقایق انشا و مرشح از حقایق مایشا تا بشایر عشایر اطراف و اخایر ذخایر اکنافرا انس و فرحت و سلوت و استراحت فزاید

Bundan anlaşılıyor ki, her iki nüshasının mukaddimeleri bir birinin aynı değildir.

⁴ Sulaymânşâh Malatya'yı kardeşi Kayşarşâh'tan almış olmalıdır; zira kendisi, padişah olduğu zaman, Malatya'ya gelmiş ve kardeşi tarafından iyi karşılanmış olduğundan, onu eski yerinde bırakmıştı; bk. İbn Bibi, Houtsma neşri III, 11; IV, 10.

nüz mevcut olduğunu kaydediyor (AS 1628, varak 3a). Bundan sonra, Kaykāvüs b. Kayhusrav (601—607) için, *Barīd as-sa‘āda*’sini yazdı. Müellifin bundan sonraki hayatı hakkında hiç mâlûmatımız yoktur.

Eserleri (tarih sırası ile) :

12. *Murşid al-kuttāb*. — Nushasına tesadüf edemediğim bu eser, *Rawzat al-‘uḳūl* mukaddimesinden anlaşıldığı üzere, ahidnâme, menşur, dostlar arasındaki mektuplar, tebrik, tâziye v. s. nümûnelerini ihtiva eden bir inşa kitabıdır.

13. *Rawzat al-‘uḳūl*. — Rivâyete göre, Bâvandî’lerden Marzbân b. Rustam tarafından yazılmış olan *Marzbännāma*’nın, Naşrallah b. Muḥammad b. Ḥâmid’in *Kalīla ve Dimna* rédaction’u gibi, yeniden inşa ve ıslahıdır. Bu eserin iki nushası mevcut olup, biri Paris’te (*Catalogue*, IV, 18—21) ve diğeri Leiden’dedir. Paris nushası sondan noksandır; Leiden nushası ise, 679 da istinsah olunmuştur. Bu nushanın mukaddimesi, bir az evvel kaydolunduğu gibi, Houtsma tarafından neşrolunmuştur. Paris nushasından üç kısa parçayı, Mirza Muhammed Kazvîni Sa‘daddîn Varāvîni’nin *Marzbännāma*’sinin mukaddimesinde neşretmiştir (Gibb Memorial Series, VIII, s. IX—XIV). Bundan başka H. Massé ilk babı tercümesi ile neşretti: Mohammad İbn - Ghazi de Malatya, *Le Jardin des Esprits* (*Rawzat-al-‘oḳoul*) *I re partie publiée et traduite* par H. Massé, Paris, 1938 (*Publications de la Société des Études Iraniennes No. 14*).

14. *Barīd as-sa‘āda* — Bir nushası Aya Sofya’da bulunan bu eserin mukaddimesine göre, Ebu’l-Muzaffer Kaykāvüs b. Kayhusrav (607—696) arapçanın hakayık ve de kayikini öğrenince, müellife buyurmuş ki:— „Sen bizim için elfâz-ı arabı te’lif etmeği mühim gördün, nahv ilminde bizi irşad ettin. Biz nüktelerin gariblerini ve lügatin güzellerini gönül sahifesine... naksettik ve onları ezberledik. Şimdi bizim için Peygamberin hadislerinden¹..., sahâbenin sözlerinden, hükemanın müfid kelimelerinden, bunlar her ne kadar çoksa da, kısa bir mecmua yapmalısın. Her birinin şerhinde yed-i beyza göstererek, tatlı ibâreler ve yüksek elfaz ile süslemelisin. Her birinin ayrı ayrı bize göstermelisin, tâ ki âlem süsleyen fikrimize onları nasıl istimâl edeceğimiz mâlûm olsun ve onları ezberleyelim“.

¹ ... محمد بن غازي المظوي... می گویند که چو بواسطه من داعی خاطر ازهر... سلطان اعظم... ابوالمظفر کیکاوس بن کیخسرو... بر حقایق الفاظ عرب... محتوی شد... فرمود که از جهت ما الفاظ عرب از مهمات داشت... و بعلم نحو ما را ارشاد کردی و ما آن غرائب نکت و عجایب لغت را بر صحیفه خاطر نقش فرمودیم... اکنون باید که جهت ما از اخبار نبوی...

Bu cümlelerden müellifin Kaykāvüs’un hocası olduğu anlaşılır.

Müellif bunun üzerine kırk hadis seçmiş. Bu hususta 'Urwa'nın şu hadisine uymuştur: من حفظ أربعين حديثاً بعث يوم القيامة عالماً.

Bunlara ilâveten Hulefa-i Râşidîn'in sözlerinden kırk söz, hükema sözlerinden yirmi söz, arap darb-ı mesellerinden yirmi mesel seçerek, bu eserini yazmış ve ona *Barîd as-sa'âda* adını vermiştir.

Müellif bundan sonra kendinden evvel bu yolda yazılan eserlerden İmâm 'Abbâdî (?)'nin ve Raşîd-i Waṭwāṭ'ın (müellif ve eseri hakkında bk. 'Abbâs İkbâl, *Hadâ'ik as-sihr fi dakâ'ik aş-şi'r* mukaddimesi, Tahran, 1308) eserlerini zikrederek, şöyle diyor:— „Ve ümid ederim ki, kullarını perverde eden şah'm measirinin zikri ve me-fahirinin şöhreti Irak ülkesine ve belki bütün dünyaya yayılınca, bu hulûs sâhibi duacıya in'am buyurur ... Nasıl ki, Sultan Ruknaddîn, kendi ismi ile süslediğim *Rawzat al-ukûl* için in'am buyurmuştu...¹“

Bu mukaddimededen sonra asıl eser başlar. Burada metin alınarak, izah olunuyor. Bunu müteakip bir hikâye ile bu mâna daha çok tavzih ediliyor. Hikâyelerin kahramanları ekseriya müphem bir surette bahsedilen padişahlar, Kâbûs b. Vaşmgîr, Tuğrul, nâdiren zâhid vetacirlerdir. Her hikâyenin sonunda bir nasihat ihtiva eden bir kıt'a gelir.

En sonunda (varak 197 a) müellif eseri 606 rebiülevvelinin başlarında ikmâl ettiğini kaydediyor.²

Diğer nusha: W. Pertsch, *Persische Handschriften*, nr. 996/2.

Nushanın tarifi:

Aya Sofya 1682.

Meşin, şemseli, zincirekli bir cilt içinde, 197 varak; eb'ad 27×18 (10,5×17) sm. Kırmızı cedvel içinde talik yazı; hikâye ve söz başları kırmızı mürekkeple. Kenarda bâzan anlaşılmamış bir kelimenin farsçası vardır. 859 rebiülâhîrinin dokuzunda istinsah olunmuştur.

Baş :

حمد بازی راجل وعز که نهاد مؤمن را بعظیم فضایل ... محمد بن غازى الملطوی که مصنف این کتابت می گوید ...

Son :

... ایشان برهاناد وما ذلك على الله العزيز ...

و امید میدارذ که چنانکه ذکر مآثر وصیت مفاخر شاه بنده پرور بواسطه این کتاب¹ در اقطار عراق بلك در جمله آفاق سایر خواهد شد درحق این داعی مخلص انماى فرماید... چنانک سلطان رکن الدین ... جهت روضه العقول که بالقاب او موشح کردانیدم فرمود و هنوز ازان شفق سد رهق حاصل است ..

² و چون بتاريخ غره ربیع الاول سنة ست و ستائة محمد بن غازى الملطوی که ...

Abū Hanīfa ‘Abdalkarīm.

15. *Macma‘ ar-rubā‘īyāt*. Hâlet Efendi ilâve kitaplarının 238 numarasındaki bir mecmua vasıtası ile, fihristi ve bir kaç sahifesi bize kadar gelmiş bulunan bu eser h. 588 'den evvel Anadolu 'da yaşamış bir kaç şairin isim ve eserini bize tanıtması itibariyle bilhassa mühimdir.

Hâlet Efendi 'deki mecmuayı toplayan zat Abū Hanīfa ‘Abdalkarīm b. Abī Bakr isminde birinin Muhyaddin b. Kılıç Arslan¹ nâmına yaptığı *Macma‘ ar-rubā‘īyāt* 'tan bir intihap yapmıştır. Fakat elimizdeki mecmuanın tam sonundaki bir kaç varacağı (192b—196b) işgâl eden bu kısmın sonları düşmüş, son sahifesi de yazısı okunmayacak bir hale gelmiştir. Bu mecmuadaki fihriste göre, *Macma‘ ar-rubā‘īyāt* şu babları ihtiva ediyordu:

Sahâbenin methi; padişahlar; kasab, kebabçı, terzi, külâhçı, ekmekçi, okçu, yaycı sevgililer; kûy ve çevgân oynamak, demirci, çiftçi, elbise boyacısı, ayak-kabıcı, sarraf, sırmacı, meyhaneci, nalbant, deveci, hacamatçı, eşekçi, seyis, hallaç; Mehmed, Ömer adlılar; Habeş, Yâkub, Mes'ut, Mahmud, İshak, Osman, Hasan; yıldız, inci danesi, Alevî, Rum; çeng çalan, ney çalan, mutrip, def çalan, güzel sesli, rakkas; dört şehir, dört mezhep, dört terkip, dört unsur; mâvi elbise, beyaz elbise, sarı cübbe, altın kemer; altın, gümüş, incili küpe; hacamat yapmak, aynaya bakmak; dudak, zülf, hat; mâşukun hasta olması; sabah, müezzin, horoz; tecnisat; iltimasat, zamandan şikâyet; mâşukun seferden gelmesi, âşıkın seferden gelmesi; insanlık, gariplik, âşıklık, rüzgârın dili ile haber gönderme, mâşuka name yazmak, her türlü ahvâl, ihtiyarlık, kuvvetsizlik, bu dünyayı terketmek lâzım geldiği hakkında. Bunlara ilâveten kastedilen ve bendler de konulmuştur.

Bundan sonra mecmuadan seçilmiş rubafler geliyor. Hepsinin başında şâiri ve ne hakkında olduğu kaydedilmiştir. Burada ruba'isi mevcut şâirleri şöylece üç kısma ayırmak mümkündür:

I — Anvarî, Mas'ud-i Sa'd-i Salmân, Sanâ'î, Abū Sa'îd, Abū l-Farac v.s. gibi, bizi burada alâkadar etmeyen şâirler.

II — Neseblerine göre Ankaralı olması lâzım gelenler ki, bizi bilhassa alâkadar edenler bunlardır.

III — Hüviyetlerini tesbit edemediğim için, şimdilik Anadolu 'da bulduklarını farzetmekte bir mahzur görmediğim şâirler.

¹ Bu zat birinci Kılıç Arslan 'm (551—588) on bir oğlundan Muhyaddin Mas'ud olup, babasının memleketi çocukları arasında taksiminde, kendisine Engüriye = Ankara düşmüştü (İbn Bîbî, Houtsma neşri, III, 11; IV, 10). Ankara 'da 594 tarihli bir kitâbesi vardır; Mübarek Gâlib, *Ankara*, İstanbul, 1928 s. 4.

İkinci zümreden olan şâirlerin rubaflerinin burada neşrini faideli gördüm.

a. Muntacab oğlu Badi^c-i Angūriya^ī. بدیع انکوریة

Bu mecmuada dört ruba'isi olup, ikisinin başında پسر منتجب kaydı vardır. Bu rubafleri şunlardır:

(Varak 194 b) بدیع پسر منتجب انکوریة کوید در آهنگر

من فتنه آن بان خندان توّم عاشق شده بر چاه زنخندان توّم
دردست تو ای صنم بجان سرتو بیچاره تر از کدین و سندان توّم

(195 a) بدیع انکوریة کوید در رک زن

از آهن پولاد بت عشوه پرست آمد بر من نیشتری اندر دست
بگرفته رگم تمام کو غمزه او صد چشمه خون از رک جانم برجست

(195 a) بدیع انکوریة کوید در حبش نام

کفتی که چه کس است آن پسر دلبر و کش کو زد بدل و جان تو اندر آتش
سرتاسر شام اگر بگردی و عراق در جمله روم در نیایی چو حبش

(196 a) بدیع پسر منتجب انکوریة کوید در حق ترسایچه

روی پسری بچهره چون عاج همی بر خود بنهم زهر وی تاج همی
بر کردم آویخته بت بسته زنار ناقوس زخم بوسه دهم خاج همی

b. Muḥyavī-i Angūriya-ī. محیوی انکوریة

Burada altı rubaisi vardır. İsmi Muḥyaddīn 'den nisbet olduğuna göre, bu adı Muḥyaddīn Mas'ūd' a intisabından dolayı almış olması çok muhtemeldir. Burada onun methinde bir rubaisi vardır.

(193 a) محیوی انکوریة کوید در حق ملک محی الدین

دی صبح چو عزم تو سوی ددکان شد نارفته زهیبت تو ددی جان شد
خورشید که نماز شام آمدنت (دید؟) ترسید که صید تو شود پنهان شد

(194 a) محیوی انکوریة کوید بر کازر پسر

کازر پسری که روی او محرابست سیمست برش دلش چو سنک نایست
در آب چو آفتاب کیتی نایست سرمایه کازر آفتاب و آبست

هم برین معنی کوید

چون زلف بران عارض خوش رنگ زنی آن عنبر و مشک تنک بر تنک زنی
بی صبر شوم جامه دران دیده پر آب هر که که در آب جامه بر سنک زنی

(195 a) محیوی انکوزیة کوید در سراج
 یاری که بلب درد مرا درمان است کارم زغمش بی سر و بی سامان است
 قصه چکیم که در دلم چون جان است آن بت که برخ سراج سراجان است

(195 b) محوی انکوزیة کوید در محمد نام
 ای آنک وصال تست اکسیرطرب هجران تو کشته مایه رنج و تعب
 هر شب کویم که بنده ارزانی کن یک بوسه زلیهای محمد یا رب
 وله در حق عمر نام

بند دل من موی عمر خواهد بود وارام دلم روی عمر خواهد بود
 کر جمله شعیان مرا خصم شوند میل دل من سوی عمر خواهد بود

c. حکیم محمود انکوزیة. ¹ı. -Ĥakīm Maḥmūd-i Angūrīya-

Burada bir tek rubaisi vardır, ki o da şudur:

(195 a) حکیم محمود انکوزیة کوید در نعلبند
 کر سینة تو همیشه بر سینة ماست رخسار چو خورشید تو آینه ماست
 در صنعت تو زخم بود بر سندان سندان دل تست و زخم بر سینة ماست

Diğer kısım şâirlerden, hüviyetlerini tesbit edemediğim için, şimdilik Anadolu'da yaşamış ve eser vermiş olduklarını farzettiklerim şunlardır:

- I — 'Alī Unsā bādī, ayak kabıca hakkında bir ruba'isi vardır (194b).
- II — Faḥrī, bir tane ruba'isi vardır (196 a).
- III — İmam 'Alī Hayşam (علی هیصم), bir rubaisi vardır (194 b).
- IV — Sayyid Aşraf, bir ruba'isi vardır (195 b).

Nushanın tavsifi:

Halet Efendi ilâve 238. Yeşil bez kaplı bir cilt içinde, 196 varak; eb'ad 24×15,5 (17,5×11,5) sm. 19 satırlı nesih. Sondan noksan olup, son varak yazıları okunmayacak kadar bozulmuştur (VIII. asrın ilk yarısı).

İçindekiler:

- (1) Varak 1 b — 27 a. Senā'ī'nin gazelleri (33 gazel).
- (2) « 27 b — 74 a. 'Aṭṭār'ın gazelleri.
- (3) « 74 b — 102 a. 'Aṭṭār'ın *Muḥtār-nāma*'sinden. Her sahifede yedi ruba'ı vardır.
- (4) Varak 102 b — 126 a. Mevlānā'nın gazelleri.
- (5) « 126 b — 128 b. Sultan Veled'in gazelleri. Sonunda eksiklik var.
- (6) « 129 a — 159 a. Sa'di'nin gazelleri.
- (7) « 159 b — 176 a. Faḥraddīn 'İrāqī'nin gazelleri.
- (8) « 176 b — 192 a. Humāmaddīn-i Tabrizī'nin gazelleri.
- (9) « 192 b — 196 b. Abū Ḥanīfa 'Abdalkarīm'in Muḥyaddīn Mas'ūd b. Kılıç

Arslan namına yaptığı *Maama' ar-rubā'iyāt*'tan parçalar.

Daha mufassal tavsifi için bk. H. Ritter, *Philologica XI*, (*Der İslām*, Bd. 26, 1942, s. 243—46).

Nacmaddîn Dāye.

Mirşād al-'ibād müellifi Abū Bakr 'Abdallah b. Muḥammed b. Şāhvar al-Asadī ar-Rāzī, Nacmaddîn Kubrā (vefatı 618; *Nafaḫāt tercümesi*, s. 475—480) eshabmdan idi. Terbiyesi Şeyh Macdaddîn'e havâle edilmişti. 617 senesine doğru moğul istilâsı başladığı zaman, Nacmaddîn Dāye Irak ve Horasan'da dolaşmakta idi¹. Bu esnada moğul istilâsının yatışacağını, dostlarına tekrar kavuşacağını ümit ediyordu. Fakat belâ gittikçe şiddetlenince, 618 senesinde Erbil yolu ile Hemedan'ı terketti. Artık vatanına dönmekten ümidi kesilmişti. Halkı ehl-i sünnet ve cemaattan olan ve padişahı dindar ve din ehlinin kadriğini bilir bir memleket arıyorlar. Nihâyet mübârek Selçuk hânedanı bakiyesinden bir padişahın hâkim olduğu Anadolu'yu işliyorlar. Eshabı da *neşr-i ilm* ve *dâvet-i bendegân* için oraya gitmek istiyorlardı. Hemen oraya gitmek üzere, yola çıkıyorlar. Tesadüfen Malatya'da Şihâbaddîn 'Omar as-Suhrawardî'ye (ölm. 632; bunun hakkında bk. H. Ritter, *Die vier Suhrawardî*; (*Der Islam* 25, 1938, s. 36 v. d.) rast geliyor. Suhrawardî, ona selçukî padişahından gördüğü lûtufları ve faziletlerinden bir kısmını anlattı. Musahabe esnasında:—„Mademki elinde olmaksızın memleketinden uzak düştün, bari bu memlekette kal“ dedi. Nacmaddîn Dāye bu teklifi muvafık bularak, padişaha müteveccihen yola koyuldu. 618 senesi ramazanında Kayseri'de 'Alâ'addîn Kaykubād (616—634) ile görüştü. Eshabının kendisinden evvelce istemiş oldukları, fakat ahvâlin bozukluğundan, bir türlü fırsat bulup da yazamadığı sülûk hakkındaki *Mirşād al-'ibād*'ma başladı. İki sene sonra 620 de Sivas'ta ikmâl etti.²

Nacmaddîn Dāye'nin hayatının bundan sonraki kısmı o kadar mâlûm değildir. Sonraları Konya'ya geldiği, Mavlânâ ve Sadraddîn Kõnavî ile görüştüğü, *Nafaḫāt tercümesindeki* bir hikâyeden anlaşılmalıdır (s. 491). Vefatı 654'te olup, mezarı, rivâyete göre, Şünizîye'dedir.³

Bibliyografya: *Nafaḫāt tercümesi*, 491—2; F. Köprülü, *İlk mutasavvıflar*, 226; Rieu, I, 38; Ethé, I, 987-8 (diğer menbâlar bu iki kitapta vardır); Flügel, III, 418 ve 423; F. Meier. *Stambuler Hand-*

¹ Hayatının bundan sonra 620 senesine kadar olan kısmı *Mirşād al-'ibād*'ın ikinci fashında anlatılmaktadır. Bu kısım oradan hülâsa edildi.

² *Nafaḫāt tercümesi*'nde (s. 492) eserin 628 recebinde ikmâl edildiği bir *Mirşād al-'ibād* nushasından naklen mukayyet ise de, gördüğüm nushalarda, meselâ Fatih 2839 (varak 259 a)'da ve Rieu'de (I, 38) tavsifi bulunan nushada eserin 620 recebinde ikmâl olduğu görülmektedir. Zâten tabii şerait içinde eserin 10 senede ikmâl edildiğini kabûle de lüzum yoktur.

³ Şünizîye, Bağdad'ın garp tarafında bir mezarlık olup, orada sâlihlerden bir cemaat defnolunmuştur. Orada sûfler için bir hankâh vardır (Yāqūt, *Mu'cam al-buldân*).

schriften dreier persischer Mystiker (Der Islam, 24, 1937, 30—39; tam bibliyografya buradadır).

Farsça eserleri:

16. *Sirāc al-ḳulūb.* — Sual ve cevap tarzında küçük bir risâledir.

17. *Mirṣād al-ʿibād.* — Nacmaddīn Dāya'nin en büyük eseri olup, sülük hakkındadır. Tam ismi şudur: *Mirṣād al-ʿibād min al-mabda' ilā 'l-ma'ād tuhfatan li's-Sultān Kayḳubād.* Beş babdır.

1. bab :	در بیان دیباجة کتاب	Üç fasıldır.
2. » :	در بیان مبداء موجودیت	Baş fasıldır.
3. » :	در بیان معاش خلق	Yirmi fasıldır.
4. » :	در بیان معاد نفوس سعدا و اشقیا	Dört fasıldır.
5. » :	در بیان سلوك طوائف مختلفه	Sekiz fasıldır.

Nushaları:

Fatih 2783 (İstinsahı 720 h.), **Fatih 2741** (750 h.), **Ayasofya 2067** (752 h.), **Ayasofya 2063** (780 h.), **Fatih 2781** (786 h.), **Nuruosmaniye 2585** (804h.), **Fatih 2839** (800 h.), **Eyyûp 187** (850 h.), **Fatih 2840** (860 h.), **Nuruosmaniye 2586** (911 h.), **Ali Emîrî**, Farisî **79** (960 h.), **Ayasofya 2069** (971 h.), **Fatih 2842** (981 h.), **Reisülküttab (Aşir I) 509**, **Vehbi 740**, **Ayasofya 2066.**

Tavsifleri: F. Meier, *ayn. esr.*

17a. Türkçeye tercümesi:

Ḳāsim b. Maḥmūd Ḳaraḫiṣārî, bu eseri tercüme edip, Murad II. a (824—848) ithaf ederek, *İrṣād al-murîd ilā l-murād fî tarcamat Mirṣād al-ʿibād tuhfatan li-Sultān Murād* adını vermiştir.

Nushaları ve tavsifi, F. Meier, *ayn. esr.*

Ḳānî'î.

18. *Kalîla ve Dimna.* — Ḳānî'î diye meşhur Aḥmad b. Maḥmūd at-Tūsî'nin olan bu *Kalîla ve Dimna* manzumdur. Yegâne nushası British Museum'da bulunduğundan, Ri e u'nün verdiği mâlûmatı (II, 582) hulâsa etmekle iktifa edildi.

Eser 642'de hükümdar olup, 662'de İstanbul'a kaçan ve 678'de Kırım'da vefat etmiş olan İzzaddîn Kaykāvüs namına yazılmıştır.

Muharririn mukaddimede verdiği mâlûmata göre, Horasan'da sevinç ve saadetle yaşıyormuş; zamanın eşsiz bir şâiri imiş. Moğul istilâsı sırasında (617) Hindistan yolu ile Aden'e, oradan Mekke ve Medine'ye gelmiş. Nihâyet Bağdad'dan geçerek, Rum'a varmış. Orada Alâ'addîn Kayḳubād'ın (616—634) mâdihi oldu ve *Salçūḳnâme* (19) adlı manzum bir selçuk tarihi yazdı. Bu eser o kadar büyük idi ki, bir deve zor kal-

dırabilirdi. 'Alā'addīn Kaykubād'dan başka kırk sene, Kayhusrav ve Kaykāvūs'u da methetti. Onlar hakkında yazdığı şiirler 300 bin beyit kadar imiş.

که مداح سلجوقیانم مدام	هانا چهل سال باشد تمام
جهاندار کیخسرو گیکفاد	بن زنده شد نام شاهان داد
که آنرا بشاید نوشتن بزر	بود سی مجلد سخن بیشتر
بود قرب آن بیت سیصد هزار	که ماند ز کفتاز من یادکار

Aflakī'de Mavlānā'nın cenaze merasiminde bulunanlar arasında zikredildiğine göre, 672'de henüz Konya'da idi.

Esere gelince, o, padişahlarda bulunması lâzım gelen faziletler hakkında uzun bir mukaddime ile başlar. Asıl eserin taksimi *Naşrallāh*'m *Kalīla va Dimna*'sinin taksiminin ayındır.¹

Muḥammad B. Al-Ḥusayn al-Mu'īnī

20. *Başā'ir an-nazā'ir*. — Müellifinin hayatı ve memleketi hakkında hiç bir mālūmata malik olmadığım bu eseri buraya almamın sebebi, başında gördüğüm şu kayıtlardır (2a da Awḥadaddīn'in dört ruba'isinsonra): (خمسین) : (؟) الخطيب... في - (؟) المبارك لسنة ثلث و خمسه - وس - (خمسین) : (وستانه) ملكه اضعف الخلائق - (؟) الخطيب... في - الخطيب بانقره المحروسه... في غرة شوال سنة ثلث وسبعمائه ثم انتقل الى العبد... ابى بكر بن محمد الخطيب في غرة ربيع الآخر لسنة ثلثین وسبعمائه.

Eser defterde yanlış olarak Zahiraddīn Muḥammad b. Maḥmūd an-Niṣābüri'nin (bu müellif ve eseri hakkında bk., Storey, 1, 5) *Tafsīr-i başā'ir-i Yemīnī*'si gibi gösterilmişse de, ondan büsbütün ayrıdır².

Yukarıki tarihlere göre, eser 650'den evvel yazılmış olmalıdır. Bi-naenaleyh al-Mu'īnī, bu ismi, meşhur vezir Mu'īnaddīn Pervāne'ye intisabından dolayı almış olan bir şahıs olabilir.

Müellifi, Abū l-Fazâ'il Muḥammad b. al-Ḥusayn al-Mu'īnī, mukaddimeden anlaşıldığına göre, *Kur'an*'m kolay anlaşılır bir kitap olmadığını görmüş, *Kur'an*'ı tefsir etmeği de fikrince doğru bulmadığından, bu kitabı yazmıştır. Kitap bir kaç mukaddime ve maksatlara ayrılmıştır. Mukaddimelerde *Kur'an*'m fezaili, i'cazı isbat olunduktan başka, bâzı dinî meselelerden de bahsediliyor. Sonra surelerin adedi ve sebab-i nü-zülleri anlatılıyor, nihayet 29 babda *Kur'an*'da geçen kelimelerin mânaları izah ediliyor.

¹ Bu iki eser hakkında bk. M. Fuad Köprülü, *Belleten* 7 (1943) s. 393—6.

² H. Ritter, bu yanlışlığı farkederek, Storey'e yazdığı bir tenkitte tashih etmiştir: *O L Z*, 1928, sütun 1123.

29 bab arapçadaki 29 harfe tekabül ettiğine göre, müellif *Kur'ân*'ın lügatini yapmak istemiştir. Fakat eser ش harfinde ve cümle ortasında bittiğine göre, aşağı yukarı kitabın yarısı yok demektir.

Nushanın tavsifi:

Veliyeddin 68.

Kâğıt kaplı bir cilt içinde 217 varak; eb'ad 25×17 (19,5×12) sm. Yazı nesih, 26 satırlı, babları kırmızı mürekkeple.

Baş: الحمد ... چون ابو الفضائل محمد بن الحسين المعینی ...

Son: ... وشفیع وشفاعت در قران بر چهار وجه آید اول ... فيقول الله اتم

Şadraddîn Kōnavî

21. Tabşirat al-mubtadi².—Bu eser umumiyetle Şadraddîn Kōnavî'ye isnad olunmaktadır (KZ, 337). Muḥammed b. İshāḫ b. Muḥammed b. Yūsuf, Şeyh-i Ekber'in (560—638) üvey oğlu idi. Şadraddîn'i babası yetiştirmişti. Vefatı h. 673 dedir (*Nafaḫāt tercümesi*, 632—635); (*Br. Suppl.* I, 807—8; Ritter, yukarıda s. 21—27). Esere gelince, içinde müellifin adını zikretmemiştir. Bundan dolayı Şadraddîn al-Muḥaddis adlı bir zata isnad olunmuş (KZ). Eser, bir mukaddime, üç misbah, bir hâtmeden ibarettir.

Misbah I. در معرفة آفریدکار .. وآن مشتمل است بر سه لامع لامع اول درمعرفة ذات لامع دوم در معرفة صفات ولامع سوم در معرفة افعال

Misbah II. در احکام خواص وطور ولایة ونبوت وآن مشتمل است بر دو لامع لامع اول در حقیقة طور ولایة واحکام آن لامع دوم در طور نبوة واحکام وخواص آن

Misbah III. در معرفة دنیا و آخرت ودروی دو لامع است لامع اول در معرفة حقیقة دنیا و فواید و منافع آن لامع دوم در احوال آخرت و بقای روح انسانی

Nushaları: Blochet, nr. 149/5.

Nuruosmaniye 2286.

Ebru kâğıt kaplı bir cilt içinde, 100 varak; eb'ad 16×12,5 (10×7) sm. 9 satırlı nesih, söz başları kırmızı. 689 da Mūsā b. Hārūn b. Amīr Hāca tarafından istinsah olunmuş.

Baş:

سزاواری ثنا حضرت جلال احدیت راست آن خدای ودود که .. وبعده این کلمه چند در اصول معارف وقواعد طور ولایة که از تنقیغ غیب جلوه کرده است ولباس حروف وکلمات پیدا شده ...

Son: بر خاک درش جو سرنهی سر دازان از خاک در تو تاج تارك دارند

Aya Sofya 1711.

Kâğıt kaplı bir cilt içinde, 142 varak; eb'ad 18×13 (11×7) sm. 15 satırlık dikkatli nesih, ilk kısmı kırmızı bir cedvel içinde, ikinci kısmın kâğıdı daha yenice. İlk risâle 868 recebinin başlarında Edirne'de Mavlânâ Sa'daddîn tarafından istinsah olunmuş.

- 1) 1 — 101 b. Ğazālî'nin bir risâlesi.
- 2) 103 b — 141 b. (21).

Aya Sofya 1692.

Kâğıt kaplı bir cilt içinde 65 varak; eb'ad 18×12,5 (10×5) sm. Yıldız cedvel içinde güzel bir nesih; âyetler ve söz başları yıldız veya kırmızı. 1 b, 2 a da güzel birer levha var. Bu levhalarda şunlar yazılıdır:

(1) برسم مطالعة السلطان الاعظم... سلطان محمد بن مراد خان خلداله سلطنته (2) این رساله تبصرة المتبدي وتذكرة المنتمی من تصنيفات القاضي نصرالدين البيضاوی (!!) قدس الله سره العزيز

Aya Sofya 1691.

Meşin kaplı cilt içinde 53 varak; eb'ad 18×12 (11,5×6,5) sm. 15 satırlı tâlik yazı; yaldız cedvel içinde. Söz başları bazan kırmızı, bazan yaldız. (IX.—X. asır).

- 1) 1—12 a. Küçük bir risale.
- 2) 14 b — 53 a, 21.

Sa'îdaddîn Fargânî

İbn al-Fâriż'in (bu mutasavvıf şâir için bk. Br. I, 262—3,462) *Tā'îyya*'sinin elde mevcut şerhlerinin en eskisinin sahibi, Sa'îdaddîn Muḥammad b. Aḥmad al-Fargânî (ölm. 678) Şeyh Nacîbaddîn 'Alî b. Buzğuş'tan¹ hırka giymiştir. Sonraları Şadraddîn Kõnavî'nin sohbetine erişmiş, KZ'deki (1846) bir kayda göre, 700'e doğru, diğerk bir kayda göre (KZ, 265) 691 de vefat etmiştir.

Bibliyografya: *Nafaḥât tercümesi*, 635—638; Ethé I, 292—3; M. Fuad Köprülü, *İlk mutasavvıflar*, 227 not 3.

Eserleri:

22. *Manāhic al-ibād ilā 'l-ma'ād.* — *Nafaḥât tercümesinde*, Ethé'de (I,493 nr.1512) zikredilmiş olan ve bir nushası Iwanow, *Concise descriptive Catalogue of the Persian Ms. . . of Bengal*, nr. 1607 de tavsif edilen bu eserin nushasına tesadüf edemedim. KZ'nin verdiği mâlûmata göre (1846), eser üç kaideye ayrılmıştır. Birincisi üç bap olup, akaid hakkındadır; ikincisi beş rûkn olup, islâmın beş rûknünü beyan eder; üçüncüsü ise, sülûkün kaidelerinden ve metalib-i sūfiyeden bahseder. İdris-i Bitlîsî bu eseri tercüme ederek, ona *Madāric al-i'tikād* adını verdi.

¹ Bu mutasavvıf hakkında bk. Ritter, *Philologika* IX, *Der Islam*, 25 1938, s. 28).

23. *Şarh-i kaşida-i Tā'îya.*— Farğânî'nin bu kasîde hakkında bir de arapça kitabı vardır ki, adı *Muntahâ'l-madârik*'tir (bu eserin nushaları hakkında bk. Br. I, 263, 463) ve farsçasının tercümesi veya farsçası arapçasının tercümesidir. KZ'ye göre, evvelâ farsçasını yazdı, sonra arapçaya tercüme etti (265). Bu hususta kitaplarda bir kayıt yoktur. Ancak şu kadar var ki, farsçasında bulunan Şadraddîn Kõnavî'nin takrizi arapçasında yoktur.

Farsçası, Allahın insanları muhtelif kabiliyetlerde yarattığını anlatmakla başlar (Eyyûp 177, varak 3a—b). Sonra sözün mensur veya manzum olabileceğinden bahsederek, şöyle diyor: — “İbn al-Fâriiz, aşk ve muhabbet menzillerini, tevhid ve ma'rifet makamlarını anlatmakta bu ikinci yolu ihtiyar etmiştir... Bu derece musannâ ve güzel bir eser yazmak kimseye nasib olmamıştır... (4 b). Müellif Şadraddîn Kõnavî'nin önünde ve Mu'înaddîn Parvâna'nın bulunduğu bir mecliste bu eseri okumuş ve çok beğenilmiş..”

Bundan sonra asıl şerhe başlamadan evvel, dört *asl*'dan mürekkep bir giriş kısmı vardır :

Birinci *asl* (5 b): zat, sıfat, ulûm ve şuhudun itibarı hakkında.

İkinci *asl* (12 b): ruhlar âleminin sudur ve taayyünü ve ıstılah dili ile hayâl-i munfasıl denilen âlem-i emsâl'in zuhuru hakkında.

Üçüncü *asl* (16 b): Âdem'in yaratılışına kadar âlem-i ecsâmın yaratılmasının tertibi hakkında.

Dördüncü *asl* (23 b): insanın neş'eti, ahvâl ve etvârı, bütün mah-lûkatın yaratılmasından gayenin insan olduğu hakkında.

(40 a) Müellif kasidenin bir kısmını şerh edince, müsveddelerini Şadraddîn Kõnavî'ye göstermiş. Şadraddîn Kõnavî bunları okuyarak, bir takriz yazmış, müellif de onu olduğu gibi kitabına koymuştur.

Bu takriz, Şadraddîn Kõnavî'nin hayatı hakkında bir az mâlûmatı ihtiva ettiğinden,¹ mühimdir. Bundan dolayı burada hulâsa edilecektir:

„Bu kelimeleri yazan Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yûsuf b. Alî şöyle der ki, Şeyh İbn al-Fâriiz hak ehlinin büyüklerinden idi. 630 senesinde seyahatla Mısır memleketine ulaştığım vakit o hayatta idi. Bir câmide bir arada bulunduk; fakat her ikimizin arzumıza rağmen, mülâkat nasib olmadı. O günlerde hastalandı ve vefat etti. Ondan sonra 643 senesinde Şam diyârından Mısır'a döndüğüm zaman, Mısır, Şam ve

¹ Bk. H. Ritter, yukarıda s. 27. Şadraddîn Kõnavî'nin hayatı hakkındaki menba-ları mahdut olduğu gibi, burada bahsedilen Mısır seyahati hakkında oralarda malûmat yoktur. Bu takriz *Nafahât* müellifine mâlûm olduğu halde, orada bu Mısır seyahatından bahis yoktur (*Nafahât tercümesi*, s. 632).

Rum memleketlerinde bu kaside okunuyor ve müşkül yerleri şerhediliyordu. Fakat hiç kimse bu işte biraderimiz âlim şeyh Sa'îdaddîn Sa'îd Farġānî kadar muvaffak olamadı,,.

Bundan sonra *Kaşîda-i Tā'îya-i Kubrā* 'nın şerhi başlamaktadır.

Nushalar:

Aya Sofya 4676.

686 h. de müellifinin hayatında istinsah olunmuş.

Eyüp 177.

Güzel, musannâ, fakat bozulmuş bir cilt içinde olup, 398 varaktır; eb'ad 23, 5 × 16 (19×11) sm. 19 satırlı nesih. İstinsah kaydı:

تم الكتاب بمون الملك الوهاب وقد انتقل من النسخة الاصل بخط الشارح ... بمدينة تبريز يوم الاربعاء سابع وعشرين شهر مبارك ذي القعدة سنة اربع عشر وسبعمائة .

Baş: ربنا عليك توكلنا واليك المصير سهل وتم بالخير حمد وسپاس بي حد سزای ذات
خدای است که ...

Son: فذلك طومار وكتاب شهود واشهاد ورجوع الى معاد ر من كشت ...

Raġıp Paşa 671.

Şemseli, meşin bir cilt içinde 240 varaktır. Eb'ad 23×15 (16,5×10,5) sm. 21 satırlı, kırmızı cedvel içinde talik yazı; söz başları kırmızı, kenarda bazı hâşiyeler vardır. 849 şâbanının sonlarında, Ahmed b. Muhammed al-Cilânî tarafından, istinsah olunmuştur.

Fatih 3967.

Kâğıt kaplı cilt içinde 132 varak; eb'ad 24 × 16,5 (19 X 12) sm. 29 satırlı nesih. Beyitlerin bulunduğu sahifelerde arapça hâşiyeler vardır. 759 rebiülevvelinde, Sulaymān b. Dâ'ud tarafından, istinsah edilmiştir. İlk 77 beyitin şerhi noksandır.

Arapçasının nüshaları:

Fatih 3966.

Eskimiş bir cilt içinde 277 varak; eb'ad 24 × 18 (20,5 × 13,5) sm. 20 satırlı nesih. 729 'de, İbrâhîm b. al-Husayn b. al-Hasan al-Tiflîsî tarafından, istinsah edilmiştir.

Baş: الحمد لله القديم الذى تمزج بجلال وحدانيته ---

Son: ... واقربهم منك واعرفهم بك ... وخاتم النبیین .

Raġıp Paşa 669.

Bez kaplı bir cilt içinde 236 varak; eb'ad 26 × 18 (19 × 11) sm. 27 satırlı nesih; söz başları kırmızı. 874 rebiülâhîrinin sonunda, Ahmed b. Muhammed b. ...? tarafından, istinsah edilmiştir.

Raġıp Paşa 662.

Bez kaplı cilt içinde 204 varak; eb'ad 26,5 × 17 (19 × 12,5) sm. 29 satırlı nesih; söz başları ve şüirler kırmızı, 933 recebinde Mekke 'de 'Abdalqâdir b. 'Abdal'azîz b. 'Omar al-Hâşimî tarafından, istinsah edilmiştir.

B a s m a : İstanbul (?) 1293 (Kaşġâr emîri Sayyid Ya'kûb 'un emri ile).

Ḳuṭbaddīn aş-Şirāzī

24. *İhtiyārāt-i Muẓaffarī*.— Hey'ete dâir bir eserdir. Müellifi şirazlı bir hekim âilesinden olan Maḥmūd b. Mas'ūd b. Muşliḥ aş-Şirāzī 634 'de doğmuştur. Babasından ve amcasından tıp öğrenerek, onların hastahânelerinde çalışmış, *Kānūn*'u öğrenmek için, Horasan'a gitmişti. Daha sonra Naşîraddīn Tūsî'nin talebesi olmuştur. Rum'a geldiği zaman, çok hürmete mazhar olmuş, Sivas ve Malatya kadılıklarında bulunmuştur. Bu esnada, Aflākî'deki bir kayda göre, Mevlânâ ile tanışmış ve onun müridi olmuştur. Vefatı 710 ramazanmdadır.

Bibliografya: Br. II, 211, 296. Firūzanfar, *Mavlānā Calālad-dīn Muḥammed* (Tahran, 1315) s. 129; A. Mieli, *La Science arabe*, Leiden, 1939, s. 151.

İhtiyārāt-i Muẓaffarī'ye gelince, Ḳuṭbaddīn Şirāzī'nin Anadolu'daki ikameti esnasında yazılmış olan bu eser, Yavlaḳ Arslan b. Ḥusāmaddīn (Aya Sofya 2575 'de) *البيورک* Alpyörük'e ithaf etmiştir.¹ Bu zat hakkında bir az mâlûmatımız vardır: Babası Ḥusāmaddīn Çöbân Kastamonî'yi zaptedince, 'Alâ'addīn Kayḳubād (616—634) orayı kendisine iktâ etmişti. Sonraları burası oğlu Muẓaffaraddīn Yavlaḳ Arslan Alpyörük'e kaldı. Dördüncü Kılıç Arslân Kırım'dan gelince, Muẓaffaraddīn ona yardım etti; fakat Giyâşaddīn Mas'ūd'a karşı yaptıkları muharebede maktûl düşmüştür (691). (*Düvel-i islâmiye*, 303; Uzunçarşılıoğlu, *Anadolu beylikleri*, 23).

Eserin mukaddimesinde şöyle deniyor:

چنین گوید . . . محمود بن مسعود الشیرازی . . . بحکم آنکه شریفترین نوعی از انواع علم ریاضی . . . (2b) بحکم این تسبیب نهایت الادراک فی درایة الافلاک بساخت و . . . آن کتاب مشتمل بود بر نهایت افکار متقدمان و غایات انظار متأخران . . . بنا برین مقدمه تردد خاطر می بود که آنچه مذهب مختارست . . . در مختصری تثبیت باید کرد ، در اثناء این تفکر . . . از حضرت علیا . . . یولق آرسلان بن . . . حساب الدوله والدين البيورک . . . (3a) . . . اشارتی یافت که فصلی چند در شرح اوضاع افلاک و اجرام پردازد و . . . تمبیر آن بالفاظ فارسی طرازد تا عواید فواید او خاص و عام را شامل بود . . . و آنرا اختیارات مظفری نام کرد

Eser dört *makale*'dir.

Makale I. Mukaddime. Bu da üç babdır: 1. İlm-i hey'etin târifî, mevzuu, mebdî ve meseleleri. 2. Hendese ile alâkadar olan meseleler. 3. İlm-i tabîî ile alâkadar olan meseleler.

Makale II. Ecrâm-ı ulviyenin hey'eti. 13 babdır.

¹ M. Krause, şüphesiz yanlış olarak, Yavlaḳ ismini Bulaḳ okumuştur, bk. *Stambaler Handschriften islamischer Mathematiker*, s. 507.

Makale III. Yer yüzünün hey'eti ve taksimi. 13 babdır.

Makale IV. در معرفت مقادیر ابعاد واجرام کواکب و آن سه با بست

Nushalar: Aya Sofya 2574—2575, Fatih 5302/1 Nuruosmaniye 2773 Saray 3310—3311.

Tavsifler için bk. M. Krause, *Stambuler Handschriften islamischer Mathematiker (Quellen und Studien zur Geschichte der Mathematik, Astronomie und Physik, III, 1935)*, s. 5078.

Nāşirî

Köprülü kütüphanesindeki bir mecmuada bulunan iki eserinden ilk defa Rifat Bilge bahsetmişti (*Sultan Veled ile muasır iki türk şairi, Türk Yurdu, 1927, s. 64*), Oradaki mâlûmata *İşrâkât*'ın yeni bir nushasını haber vermekten başka bir şey ilâve edemedim.

25. *Futuvvatnâma*. — Remel-i müseddeste küçük bir mesnevidir. Müellif tarikat hakkında manzum bir kitap mevcut olmadığını görerek, bu eserini yazmış ve *Ahî Muḥammad*'e ithaf etmiştir. Sonundaki bir beyitten 679'de ikmâl olduğu anlaşılmaktadır:

این نصیحت چون تمامی رخ نمود ششصد و هفتاد و نه تاریخ بود

26. *İşrâkât*. — Müellif bir bahar gününde, Tokat'ta dua seccâdesine oturarak, başını dizinin üstüne koymuş ve murakabeye varmış. Bu esnada bir adam gelerek: — اشرفت العالم بنور ربه — diyor ve gidiyor. Bunun üzerine eşyanın kendine ilham ettiği şeyleri yazmak istiyor. Fakat kısa nazarlılar eşyanın tabiatını bilmediklerinden, sözlerine âyetlerle başlıyor. Bundan sonra mensûr parçalar gelmektedir. Müellife göre, nesir nazımdan daha zordur:

صد شاعر معتبر بشهری یابی لیکن نتوان یافت یکی صاحب نثر

Nesri manzum bir münacât tâkip eder. En sonuna arapça beyitler konulur. Bunlardan başka eski şairlerden de beytler iktibas olunmuştur. Müellifin sözüne göre bunlar on beyitten ziyâde değildir.

Bu söyleyenler bir *İşrâk*'m plânıdır. Eser umumiyetle iki kısımdır:

- I. فی مشاهدات وهی متضمنة علی خمسة مقالات وكل مقالة تنقسم الی خمسة اشراق
- II. فی مجاهدات وهی متضمنة علی خمسة حالات وكل حالة تنقسم الی خمسة اشراق

Eserin sonundaki bir beyit bunun 699'da ikmâl edildiğini göstermektedir:

سال چون برخی وصاد و طی رسید این لطایف را نهایت شد پدید

Nushaların tavsifi:

Köprülü 1597.¹

Kâğıt kaplı bir cilt içinde, 117 varak; eb'ad 21 × 14,5 sm. Yazı eb'adı muhtelifdir; yazı itinasız bir nesih olup ekseriya giriftir; baştan 40 varakm kâğıdı daha yenidir. İstinsah kaydı :

وقد وقع الفراغ من ... هذه الكتابة على يد اخي علي ابن سيدي حسن الحافظ بحروسة دار
النجاة بایرت ... فی التاريخة (!) فی شهر شعبان الاولی لسنة اربعین وثمانیة الهجرية النبوية آمین
یا رب العالمین

İçindekiler:

1. 1 b—38 b. *Hulāṣat al-adilla al-mūḳifa 'alā taḥṣil lubāb al-ma'rifa.*

Baş: هو يقول الحق وهو يهدى السبيل الحمد لولى الحمد والثناء ...

2. 40b — 82a. *Nāṣir-i İṣrākāt (26).*

Baş: الحمد لله الذى ارل على عبده الكتاب ... در موسم نوهار ...

Son: مقدمش بر اهل دل فرخنده باذ صاحبش مانند كل در خنده باذ

3. 82b—89a *Nāṣir-i Husrav, Rōṣanā'ināma.*

4. 89b—100a. *Nāṣir-i, Fütūvatnāma (25).*

Baş: پادشاه این رواق آبکون کرد پیدا خلق را از کاف و نون

Son: در رسان از روی لطف و قدری ذره رحمت بجان ناصری

5. 100b—104a. *Yūsuf, Ḥāmūṣnāma (27).*

Baş: بنام حق کنم آغاز توحید که اورا می سزد تمجید و تمجید

Son: خدا توفیق بخشید یوسفی را که تا توحید کویذ آن خفی را

6. Ufak bir risāle ve Sa'dī ve 'İraḳī' den bâzı parçalar.

Veliyeddin 1360.

Meşin zedelenmiş bir cilt içinde 125 varak; eb'ad 22,5×15,5 (14,5×9,5) sm. 15 satırlı divāniye benzer bir talik. İstinsah kaydı (birinci risalenin sonunda): 923 te Muḥammad b. İsmā'il tarafından yazılmış.

İçindekiler:

1. 1b—62a. *Nāṣir-i İṣrākāt (26).* Aradan bazı varakalar düşmüş olduğu için, sondan noksandır.

2. 64b—114b. *Kaṣf al-āsrār 'alā lisān aṭ-ṭayūr val-azhār (35).*

Baş: حمد وثنا خدای را جل جلاله که در الوهیت یکتاست

3. 115a—125b. نسخة كتب (نسخة ما كتبت ؟) الى السلطان المعظم مالك رقاب
ام محمد بن صراد خان الرومی خلد الله تعالى خلافته وشوخته

¹ Bu nusha ve içindekiler Franz Taesehner tarafından tavsif edilmiştir: *Futuwwa-Studien (Islamica, 5, 1932, s. 319—20).*

Yūsuf

27. *Hāmūšnāma*. — Yine Köprülü kütüphanesindeki mecmuada (tavsifi 26 da) bulunan *Hāmūšnāma* müellifi Yūsuf'tan ilk defa olarak Rifat Bilge bahsetmişti (*göst. yer.*). Eserinde ismi *Yūsuf* ve *Yūsufi* olarak geçen müellif, memleketten ayrı düşmüş olduğunu anlattıktan sonra, şöyle diyor:

زمانی ره بغرت می کشوادم	زمانی هم در ارزنجان بیوادم
بر آمد از زبان من حدیثی	مکر تا که شنید آزا خبیثی
بکوش دوستان من چنین گفت	که یوسف مرشارا آن واین گفت

Gevezeliğin fenalığını gördüğünden, susarak, bu eserini yazıyor. Eser gevezeliğin kötülüğünden ve fena sözlerin tesirinden bahseden 10 manzum hikâyeden ibarettir.

من این ده داستانا را نظم کردم	که تا ظاهر شود زاری ودردم
-------------------------------	---------------------------

Müellif bütün eseri üç günde yazmış, üç saatte de yazabileceğini söylüyor. En sondaki bir beyitten 699 da ikmâl edildiği anlaşılıyor.

Abū Bakr b. az-Zakī

28. *Rawzat al-kuttāb*. — Müellifi Şadr lakaplı Abū Bakr b. az-Zakī at-Mutaṭabbib al-Ḳönavī hakkında, kendisinin mukaddimede verdiği mâ-lûmattan başka bir şey bulamadım. Mukaddimede söylediğine göre, müellif çocukluğundan itibaren arapça tahsil etmiş, arapça ve farsça mektuplar, şiirler, eski zaman fâzıllarının nükte ve lâtifelerini okumuş, bir çok üstatlardan ders görmüş, nihayet mektup yazmak san'atının iç ve dışını mükemmelen öğrenmiştir.

Müellif kimlerden ders okuduğunu, ayrı ayrı, zikretmiyorsa da, bir hocasının ismini kaydetmiştir ki, o da Badraddīn Yaḥyā'dır. Bu zat hakkında Aflâkī menakıbmada üç kayıt vardır. Bunlardan ikisi için tarih tesbiti mümkündür. Aflâkī'ye göre (bk. Huart tercümesi, *Les Saints des derviches tourneurs*, Paris, 1922, I, 64), Mavlânâ babasının ölümünden sonra, zâhirî ilimleri öğrenmek üzere, Muḥakḳıḳ-i Tirmizî'nin tavsiyesi ile, Şam tarafına gitmiş, Halep'te bir müddet kalmıştı; sonra Şam'a müteveccihen hareket etti. İşte o zaman İzzaddīn Ḳaykāvūs (654—655), Malik ül-üda-bâ Badraddīn Yaḥyâ'yı Mavlânâ'yı çağırarak üzere, oraya gönderdi.

Bu vak'a takriben 645—647 seneleri arasında vukua gelmiştir (bk. Badī'azzamân Firüzānfâr, *Mavlânâ Calâladdīn Muḥammad*, Tahran 1315, s. 45).

Diğer kayıttta ise (*ayn. esr.*, II, 99), Badraddîn Yahyâ 'yı Mevlânâ 'nın vefatında (672) görürüz.

Aflâkî 'deki diğer hikâyeden tarihî bir netice çıkarmağa imkân yoktur (*ayn. esr.*, I, 285). Zira, Mevlânâ 'nm hamamda dökündüğü sularla cüzamlıların iyi olmasını ve bunu gören Badraddîn 'in bir rubaî söylediğini anlatmaktadır.

Elhasıl bunlardan şu anlaşılmalıdır ki, Badraddîn Yahyâ Mavlânâ 'nın ölüm tarihi olan 672 de henüz hayatta idi.

Abü Bakr b. az-Zakî ondan bahsederken, ...محضرت خداوندم و پدرم امیر عالم... (Aya Sofya 4015, varak 35b) diyor. Bundan anlaşılıyor ki, aralarında epey yaş farkı vardı.

Eserdeki mektuplar daha kat'î tarihler vermemektedir. Zira bir zata yazılmış olan bir mektup onun bayatının hangi zamanına tesadüf ettiğine dair ekseriya malûmat vermez. Bazı emirlerin çocuklarının doğum veya ölümü münasebeti ile yazılmış mektuplar da, onlar hakkındaki malûmatımızın azlığı sebebi ile, fazla bir şey göstermemektedir.

Yalnız Cimri ordusunun inhizamı üzerine padişaha yazılmış olan bir mektup (Aya Sofya 4015, varak 55b) her halde 676 da veya hemen onu takip eden senede yazılmış olmalıdır. (Cimri hâdisesi hakkında bk., F. Köprülü, *Anadolu beyliklerine ait tarihî notlar, Türkiyat Mecmuası*, II, 12—22). Şamsaddîn Muḥammad b. Muḥammad al-Cuvaynî'ye yazılmış olup, arapça bir kasideyi ihtiva eden mektup da (Aya Sofya 4015, 96b) tabiidir ki, bu tarihten evvel yazılmıştır (Bu zat için bk. *Ta'rikh-i Jahângüşâ*, Mîrzâ Muḥammed Kazvî'nî tab'ı, Leyden, 1912, mukaddime). Bundan başka Malik as-Savâḥil Bahâ'addîn 'e yazılmış dört mektup vardır (Aya Sofya 6015, varak 55b, 62a, 74b, 88a). Malûm olduğu üzere, Bahâ'addîn Cimri hâdisesinde öldürülmüş olduğundan (*İbn Bîbî*, VI, 326), bu mektuplar 676 den evvel yazılmıştır. Binaenaleyh buradaki mektuplardan çıkan son tarih 676 dır. Bu zamanlarda münşimiz 30 yaşında olsa ve 100 yaşında öldüğü kabul olursa, 746 da vefat etmiş olması lâzımdır.

Bütün bunlardan şu netice çıkarılabilir : Müellifin vefat tarihi olarak *Kâtip Çelebi*'nin gösterdiği (*KZ*, III, 510) ve Pertsch'in aynen kabul ettiği (*Verzeichnis der persischen Handschriften*, Berlin, 1888, s. 1004) 794 senesi şayân-ı kabûl değildir. Müellif, olsa olsa, hicrî VIII. asrın ilk nısfında vefat etmiştir. Müellif eserini nasıl meydana getirdiğini şöyle anlatıyor : Dostları ile ekseriya mektuplaşıyormuş. Yazdığı mektuplar da ekseriya ihvaniyat nev'inde imiş. Bu mektuplardan bir kısmının müsveddeleri zayi olmadan kalmış. Dostlarından bazıları tebyiz etmesini istiyorlar. Müellif,

tenkide maruz kalacağını düşünerek, razı olmuyor. Fakat istekler ısrar halini alınca, onlara icabet ediyor; mektupları bir araya tophyor ve eserine *Ravzat al-kuttāb va hadīkat al-albāb* adını veriyor.

Kitapta 23 kadar mektup vardır. Bunların tetkiki şüphesiz burada yapılacak değildir.

Nushalar: Pertsch, s. 1004.

Aya Sofya 4015.

Ebru kâğıt kaplı bir cilt içinde 108 varak; eb'ad $25 \times 16,5$ (18×12) sm. 12 satırlı (ikinci kısım 140 satırlı) nesih; söz başları kırmızı mürekkeple, ikinci kısımda kâğıt sarımsı ve daha eskice (VII. asır sonları). Bazı arapça kelimelerin farsçası kenarlara yazılmıştır. İstinsah kaydı yoktur (VIII. asır). 33 a da şu kayıt var: *اربع وثمانية سنة ثمان وثمانماية ... سنة ثمان وثمانماية* . زلزله شهر لاذق در شب شانزدهم ...

1. 1—31 b. Raşidaddīn *Vaṭvāt*, 'Arā'is al-ḥavātir va nafā'is an-navādir.¹
2. 33 b—10 b. *Ravzat al-kuttāb*.

Baş: *حمد و سپاس خدای را که... چنین کوید مقرر این کلمات و محرر این رسالات... ابو بکر بن الزکی ... سب نور آن خداوند شود والسلام.*

Üniversite farsça yazma 585/1. Ebru kâğıt kaplı cilt içinde 103 varak; eb'ad 16×12 ($13,5 \times 8$) sm. 19 satırlı alelâde bir talik; söz başları bazan kırmızı, 877 muharreminin başlarında istinsahı ikmâl edilmiştir.

Rawzat al-kuttāb: 1 b—49 b.

Farsça mektuplardan 22 tanesi mevcut olduğuna göre, üç tanesi noksandır, Raşid addīn *Vaṭvāt*'ın *Abkār al-afkār fir-rasā'il val-aş'ārī*'nın bir nüshası Ali Rıza Paşa 42 dedir. (VIII asırda yazılmış).

FATİH 5426

Der Islam'da (1938, XXV, 65—67) H. Ritter tarafından tavsif edilmiş olan bu mecmua 727 de Şeyh 'Ali b. Düsthudā al-Ankār

¹ Bu eseri ne *Kātip Çelebi*, ne de Abbas İkbāl (*Hadā'ik as-sihr fi daḳā'ik aş-şir*, Tahran 1315, mukaddim) zikrediyor. Nüshanın mukaddimesi şöyledir:

الحمد لله الكامل ... چنین کوید مؤلف این مقالات و مصنف این رسالات ... رشید الدین سعد الاسلام ملک الکتاب ذو البیانین محمد بن عبد الجلیل العمری ... که چون در درگاه میمون ... شمس الدوله والدين ... صدر خوارزم و خوراسان ابو الفتح محمد بن علی — (؟) ... اشرافی که در سلك این خدمت منتظم بودند ... فکر صرا جلوه می کردند ... ملفوظات صرا (؟) راغب می گردانیدند و واجب دیدم ... این کتاب جمع کردن و درو اندکی رسایل تازی و پارسی خویش آوردن ... و ترتیب این کتاب بردو قسمت داده آمد برین ترتیب قسم اول بیست و پنج نامه تازی در معانی مختلفه ... قسم دوم بیست و پنج نامه پارسی در معانی مختلفه ... و نام این کتاب عرایس الخواطر و نفائس النوادر نهاده شد.

rî tarafından toplanmış ve ya zılmıştır. İçinde Anadolu'da yazılmış bir kaç risâle bulunmaktadır ki, onları buraya almak faydasız değildir.

29. *‘Aḳā’id ahl as-sunna* (182a—192b).— Müellif ‘Omar B. Muhammad B. ‘Alī Rum’a gelince, halkın dinî ilimlerle meşgûl olmadığını görmüş, bunun üzerine bu eserini yazmıştır,

يقول ... عمر بن محمد بن علي لما وصلت بلاد الروم وجدت الناس غافلا عن العلوم
وراعبا الى النجوم ... وسميت هذا الكتاب عقايد اهل السنة

30. *Risāle fil-ḳihāt* (193 a—198 b).— Bu risalenin Anadolu ’da yazılıp yazılmadığını bilmiyoruz. Fakat mecmuayı toplayan Şeyh ‘Alī müellifin isminin Muhammad b. ‘Alī yanına رحمة الله عليه ibaresini koştur ki, belki onu tanıdığına delâlet eder.

رسالة في الجهات من تأليف الاميرالسيد ... شرف الزمان محمد بن علي رحمة الله عليه فصل
اول بدانك جهات متناهيست ازوى ابتدای جنبش بود ...

31. *Tarcama-i madḳi i faḳr u zamm-i dunyā* (229 a-235a).— Mechûl bir müellifin eserinden yine mechûl biri tarafından yapılmış olan bu tercüme „emir-i fakir-siret kāid-i din u devlet“ diye tavsif edilen Calāladdīn Ḳarāṭay için yapılmıştır. H. Ritter buradaki Celāladdīn Ḳarāṭay ’m Konya’ da medresesi (649 tarihli) olan Ḳarāṭay mı, yoksa *ad-Durar al-kāmīna* ’ da 734 te vefat etmiş olarak gösterilen Ḳarāṭay mı olduğunda tereddüde düşmüştür (*mezḳûr makale*, s. 64, not 3). Halbuki bunun birinci Ḳarāṭay olacağı gayet tabiidir. *İbn Bībī*’nin verdiği malûmata göre (IV, 269—278; III, 237—241), Rumî nijad olan Ḳarāṭay kerem sahibi olduğu gibi kendini kadından ve her nevi etten mahrum bırakırdı. Binaenaleyh buradaki Emir-i fakir-siret diye tavsif olunan Ḳarāṭay odur.

Mütercime gelince, galiba mecmuayı toplayan zat, onu şöyle tavsif ediyor: سالک جاده حقیقت قدوة ارباب کمال بل مقتدای کافه ابدال شیخ الشیوخ شهاب الدین غیاث
المسلمین. İşte bu zat elindeki bir kitabı Calāladdīn Ḳarāṭay’a göstermiş.

(230 a) وچون عروس آن معانی در نقاب کلی عربی بود وشرشید آن مبانی در اغت تازی ...
انواع لغت مصطلحات ر علم عزیز وذهن منیر او پوشینده نیست (؟). اما اشارت فرمود تا این
مخدره را از حجاب کلی لغت تازی برون آرم ودر لباس کافوری عیاری دیده افهام خاص وعام جلوه
دهم اقتیاد حکم ... واجب دیدیم، سیا در چنین مقامی که متضمن صعود درجات نجات تواند بود

Baş: حمد و سپاس بی پایان آفرید کاربرا که اطباق ..

32. *Kaşf al-aḳaba* (244a—261a).— Kayseri nāzır ’ı, İbn Kāmāl diye maruf İlyās b. Aḳmad al-Ḳayşarī, eserini ithaf ettiği zatın „Bargāh-ı ci-

han“ penahında bulunan mülâzımların hükema ve füzelâdan olduğunu ve bir çok mertebelere eriştiklerini görmüş, kendisi de bu eseri yazarak, bir şeyler elde etmek istemiş: بس این بنده ضعیف خواست که بر قدر سمادت طالع در حرم بارگاه جهان پناه آید و پرتوی از نور سپاه وجود صاحب صاحبقران عالم ... برین ضعیف آید

Müellif eserin mevzuunu şöyle anlatıyor: وفن این کلام مختصر است از علوم هیئت عالم سفلی و شرح کرات عنصری و آنچه مقرر فلک قر است و از شرح این کلام اثبات بهشت و دوزخ ...

Bu risâlede bir çok şekiller de vardır.

Baş: ... اما بعد کلام چند از اشارت عقلا و حکماء اوایل در فنون حکمت استنباط کنیم ...

33. Dar i'tikâd-i ahl as-sunna (291b—297b) — Bu risâlenin müellifi 'Omar b. 'Alî b. M. (?) belki 29 un müellifi ile aynı zattır. Eserini niçin yazdığını şöyle anlatıyor: در خواست کرد دوستی مخلص که در سر وی وفائی بود ... در اعتقاد اهل سنت و جماعت بیانی شافی و شرحی کافی کرده شود ولیکن چنانک دل میخواست دست نمی داد چند مسئله معدود که پیش خاطر بود (?) درین ذکر نبشته شود.

34. Hidāyat al-ğabî fî ahlāk an-Nabî (321a—328a). — Bu risâle 'Abdallâh b. Muḥammad b. Ca'far b. Ḥayyân 'm bir risâlesinin İbrâhîm b. al-Ḥusayn al-Ḳarṣî tarafından yapılmış tercümesidir. Tercüme sebebi şudur: ... و عبدالله بن محمد بن جعفر بن حیان ... اخلاق و یرا بتازی جمع کرده بود که: فائده آن مقصود بود بجماعتی و محصور آن طایفه و دوستی که منزلت او نزد من چو منزلت جان است در خواست که آن معبر باشد بعبارات زبان پارسی تا فائده آن عام باشد جمهور امت را و چله ملک را، پس بنابراین ابراهیم بن الحسین القرصی ... که احقر بندگانت ... واجب دید که اشارت آن بزکر را اجابت کند ...

Risâle 7 fasıdır: 1. Peygamber'in umumiyyetle ahlâkı hakkında. 2. Gülmek ve söz söyleme tarzı. 3. Yemek yeme tarzı. 4. Elbise giyme tarzı. 5. Tavazu', hilm ve affı. 6. Sahaveti ve şecaatı. 7. Diğer hususlar.

35. Zikr-i mu'cizât-i Rasûl (328a—339a). — Mecmuayı toplayan Şayh 'Alî b. Düşḥudâ b. al-Ḥâcc Ḳimârî ar-Rifâ'î al-Anḳarî caddahu al-Ḥalaṭî bu eserine 728 cemazülevvelinde başlamış, aynı yılın cümazissanisinde ikmâl etmiştir.

Baş: ذکر معجزات رسول .. جمع کرده شد برای دوستان که التماس کرده بودند ...

Kamāladdīn Bruḡlūvī

33. *Şarḥ-i Kaşīda-i İbn al-Fāriż*. — **Veliyeddin Efendi 1819** numaralı mecmuanın 115b—128b arasındaki varaklarını işgal eden bir risale vardır ki, mukaddimesi şudur:

اما بعد این حروف مشتملت بر ذکر فوایدی که مولانا وسیدنا استاد العالم ... سلطان المدرستین کمال الحق والملة والدين البرغلووی ادام الله ظلال جلاله املا فرمودست در اوقات دروس شرح قصیده سید المحققین ... ابن فارض ... که جماعت اصحاب وفا و اخوان صفا بر خدمتش میخواندند در شهر انطالیه از غره ربیع الاول لسنة ثلث و عشرين و سبعمائة ...

Buradan anlaşıldığı gibi, 723 senesinde Antalya'da bir medresede arapça İbn al-Fāriż şerhini okutmuş ve onun müşkül yerlerini farsça olarak izah etmiş olan Kamāladdīn Bruḡlūvī hakkında şimdilik bir şey söyleyecek vaziyette değiliz. Ancak onun müellifini zikretmeden bahsettiği İbn al-Fāriż şerhini tayin etmek mümkündür. İbn al-Fāriż'in en eski şārihinin Konya'da yaşamış olan Farḡānī olduğum düşünülecek olursa, onun okutacağı şerhin Farḡānī'ninki olacağını tahmin etmek kolay olur. Bu muhaşşinin kitabına aldığı cümleler Farḡānī'nin eserinde arandığı takdirde, bu tahminin yanlış olmadığı anlaşılıyor. Vakiā buradaki cümlelere Farḡānī'de aynen tesadüf edilmez, fakat ona benzer ve o mealde cümleleri orada bulmak mümkündür. Meselā:

Şerh	Farḡānī (İstanbul 1293)
قال الشارح الاستاذ ... كنه ذات الحق لا يكون مدرك احد ...	(s. 6) اعلم أن كنه الذات الاقدس وغيب الهوية والاطلاق وازلية المدرج فيه حكم الابدية لا يشهد ولا يفهم ولا يعلم ولا يدرك ...
قال الشارح ... ومقتضى الذات . مطلقا ان يكون لها تعين يتجلى به على نفسها .	(s. 10) فتجلى الذات الاقدس على نفسها

Bundan başka risālenin sonunda şu beyitler vardır (128b):

فذكرك في السر حتى اراكا	بعد ازین در دو بیت یاد میکند
فشغلي بذكرك عن سواكا	واما الذي هو حب الهوى واما الذي انت اهل له

Bu beyitler Farḡānī'de aynen mevcuttur (s. 105). Evvelki cümlelerin Farḡānī'de aynen bulunmamasını şu suretle izah etmek kabildir: Mukaddimeden anlaşıldığına göre, bu risāle derste tutulmuş notlardan ibarettir. Binaenaleyh müderris bir paragrafın manāsını arapça bir cümle ile hülâsa ediyor ve sonra farsça olarak izah ediyor.

Şunu da kaydedelim ki, nusha bugün elimize geldiği vaziyette İbn al-Fāriż'in kasidesinin şerhi olmayıp, ancak Farğānī şerhinin mukaddimesinin şerhidir.

Nüşanın tavsifi:

Veliyeddin 1819. Meşin bir cilt içinde 397 varaklı bir mecmua; eb'ad 16,5×115. (14,5 × 9) sm. 54—27 satırlı talik. İstinsah kaydı:

تم الكتاب بعون الله ... وقع الفراغ من تعليقه في أوائل شهر رمضان سنة خمس وثمانين وتسعمائة عن يد درويش مصطفي المولوى البلغرادى فى مدينة الشام فى زاوية المولية عنى الله عنه

Varak 115 b—128 b. *Şarh-i Kaşîda-i İbn al-Fāriż.*

Baş:

الحمد لله رب العالمين ... اما بعد اين حروف ...

Akşarāyi

Camāladdīn Muḥammad b. Muḥammad al-Akşarāyi, dördüncü batından Faḥraddīn Rāzī'nin torunudur. Karaman'da Silsile medresesinde müderris idi. 770—780 arasında vefat etmiştir. Farişî *As'ila va acviba* adlı kitabından başka *Kaşşāf haşiyesi*, İbn Sīnā'nın *Ḳānūn*'unun hülâsasına şerh v.s. gibi gayet mühim arapça eserleri de vardır.

Bibliyografya: *aş-Şakā'ik an-Nu'māniya* (İbn Hallikān, *Vafayāt al-a'yān* kenarında) Bulak, 1299, s. 91—82; *Storey*, s. 7.

34. *As'ila va acviba.*—Mukaddimedede Emîr-i muazzam, Kıvām ad-davla vad-dīn, 'Azud al-mulūk vas-salātin diye tavsif olunan Şād geldi'nin¹ arzusu üzerine, farsça olarak yazmıştır; zira bu dili anlamak, bu diyar ehli için arapçayı anlamaktan daha kolaydır². Müellif bundan evvel ahvālın fetreti dolayısıyla uzun müddet bir şey yazmadığını kaydediyor.

Eser iki babdır. Birinci babda *ilm-i tefsir* hakkında sualler ve onların cevapları, ikinci babda *ilm-i hadis* hakkında sualler ve onların cevapları vardır.

Nüşaları:

Aya Sofya 69. Şemseli meşin bir ciltte 30 varak; eb'ad 25×17 (17,5×14,5) sm.

¹ Hacı Şadgeldi, Ertena zamanından beri, Amasya valisi bulunuyordu. Kadı Burhaneddin'nin en mühim rakiplerinden biri idi. 783 de Artukâbâd ile Tokad arasında Kadı Burhaneddin'e karşı yaptığı bir muharebede maktul düştü. *Bazm a razm*, bk. indeks; İ. H. Uzunçarşılıoğlu, *Anadolu beylikleri*, s. 50—51.

² که اسؤله واجوبه چند از علم تفسیر وحديث بزبان پارسی که اهل این دیار را از لغت تازی و عبارت حجازی انفع و استفهام دقایق را بر افهام خلایق اوقع است تحریر کتم ...

21 satırlı nestalik, söz başları kırmızı. 885 de Şihâb al-Marşadî tarafından istinsah olunmuş:

1. 1a—4b. İbn Hâ'la v a y h (öl. 360. Br., I, 125,190) *İ'râb salâsin sâra min al-Mufaşşal.*

2. 4ba—5b. *As'ila ve acviba.*

Baş: حمد وثناء نا معدود ... اما بعد چنین کویذ محرر این رساله محمد بن محمد الاقصرانی

Son: ... حمد وشکر حق تعالی میکنم بر آنکه نعمت توفیق اتمام ارزان داشت ...

Aya Sofya 70. Şemseli, musanna meşin cilt içinde 79 varak, eb'ad 18,5×13 (12 ×8 sm. 13 satırlı, yaldız cedvel içinde güzel nesih; söz başları yaldız. Bir başlık var. 1 a da bir levha vardır:

هذا كتاب شرح مشكلات القرآن الكريم وشرح مشكلات احاديث رسول العالمين تأليف المرحوم الاقصرانی برسم السلطان الاعظم ... سليم خان بن بايزيد خان بن محمد خان ...

Aya Sofya 71. Meşin kahveregi bir ciltte 101 varak; eb'ad 17,5×12 (12 × 6,5) sm. 11 satırlı talik. Sual ve cevap kelimeleri yaldızla yazılmıştır. Müstensihî: Aḥmed b. Ahî Tudû al-Merzifonî (IX. asır).

Aya Sofya 72. Ebru kâğıt kaplı bir cilt içinde olup, 62 varaktır; eb'ad 19×14 (14,5×10) sm. 15 satırlı nesih. Sual, cevap kelimeleri kırmızı (IX. asır).

Halet Efendi 108. Mavi meşin kaph bir cilt içinde 95 sayfadır; eb'ad 24×16 (16×9) sm. 19 satırlı tâl k; söz başları kırmızı (XII. asır).

Yūsuf b. Muḥammed

35. Kaşf al-asrâr 'alā lisān at-ṭuyūr val-azhār.— Veliyeddin Efen di 'de 1630 numaralı mecmuada (tavasifi 23 de) bulunan bu risalenin fars-çaya mütercimi Yūsuf b. Muḥammed b. İbrāhīm an-Nūrî hakkında hiç bir malûmatımız yoktur. Eserin sebab-i te'lif kısmında anlattığına göre, ... يوسف بن محمد بن ابراهيم النورى ... چون از سفر مبارك حجاز ... باز رسیده شد ناگاه نجات محبت از جانب روم وزید و اوصاف حمیده و آداب پسندیده خداوندی که در اطراف کیتی همچو روح روان ... بسمع دل و جان رسید از غایت اشتیاق دل سرکشته مشتاق میجوشید و بزم زیارت کعبه اقبسال ... هامون و جبال قطع میکرد ... و بعده يوماً من الايام از طرف شام بمحضرت سلطان الاسلام ... رسید ... و همان نسخه ... عربی موسوم بکشف الاسرار علی لسان الطیور و الازهار¹ چون بشرف مطالعه السلطان الاعظم مالک رقاب الامم ... غیث الاسلام و المسلمین فخر الدین والدین عیسی² بن محمد بن ایدین (فی النسخه : ایتر)

¹ Bu eserin aslı 'A b d a s s a l ā m b. A ḥ m a d b. ḡānīm'indir (vefatı 678 h.). Br. I,450/808.

² Aydın Oğulları'nda olup 749—793 arasında hüküm sürmüş ve memleketi Yıldırım Bayezid'e teslim etmiş olan İsa Bey olmalıdır. *Düvel-i İslâmiye*, 279; F. Köprülü, *Anadolu beylikleri tarihine ait notlar, Türkiyat mecm.* II, 8—9; *Anadolu Beylikleri*, 29.

رسید ... می فرمود اگرچه کتاب نیست باین شریفی فاما فواید معانی او مخصوص است بطایفه اعراب که عاری نباشند از علم اعراب و طوایف دیگر محرومند از حواید فواید این کتاب ، پس بنده حقیر اشارت فرمود تا لباس آن کتاب شریف را بخلعت فارسی میدل سازد ...

Eser nebatât, hayvanât ve cemadâtın lisan-ı hâl ile Allah'ın varlığını ikrar ettiklerini ve müellifin bunlardan anladıklarını nakilden ibarettir.

Musâfir b. Nâşir

36. Anīs al-ḥalva va calīs as-salva.— **Aya Sofya**'da **1670** numara-da kayıtlı bulunan ve h. VIII. asrın ikinci nısfında ve belki IX. asrın ilk nısfında toplanmış olan bu mecmua bir emîrzadenin edebî kültürünün nelerden teşekkül ettiğini göstermesi bakımından da çok mühimdir.

Mecmuayı toplayan ve hakkında hiç bir malûmat elde edilmeyen Malatyalı (?) الملطوی Musâfir b. Nâşir insanların diğer mahlûkâta faikiyetinin söz vasıtası ile olduğunu, sözün de ya manzum, veya mensur olabileceğini anlatan bir mukaddimeden sonra şöyle diyor:

(7b) بنا برین مقدمه چون محرر این کلمات و جامع این ابیات الراجی عفو ربه ... مسافر بن ناصر الملطوی... بر موجب اشارت عالی حضرت بزرگوار این مخدوم کامکار امیربنده ... مستخدم ارباب السیف والقلم ... امیر جلال - (?) عمر بك ... (8a) مدتی بتعلیم فرزند مخدوم زاده لا زال نجم طالعہ المسعود ... مشغول بود و در چین ... فطنت و ذکا ... کسب کمال مشاهده می کرد ... (8b) وقتها جهت دفع ملامت بخواندن شعر و حکایات مایل باشند ... این سفینه نفیس ... برسم مطالعہ مشار الیه ... از سخنان فضلا و شعرا در نصاب و مواعظ ... پارسی و تازی جد و هزل نظم و نثر جمع کرده آمد.

Bundan sonra eserin taksimi gelmektedir:

I. Bu kısım 12 babdır: قسم اول در منتخب قصاید و اشعاری ...

در حکمت - 4 در فضایل صحابه - 3 در نعت رسول - 2 در توحید باری تعالی - 1
در اوصاف - 8 در شکایت از زمانه - 7 در مدایح ملوک - 6 در شعر و شاعری - 5 و مواعظ
در مناجات و دعا - 11 در اشعار سوکند نامه - 10 در اشعار مصنوع - 9 و تشبیهات
در معانی مختلف - 12 .

II. Bu kısım 12 babdır: قسم دوم در مقطعات

در فخر آوردن بنفس - 3 در مکارم اخلاق و عفو - 2 در حکمت و توبه و استغفار - 1
در تهنیت و تمزیت - 6 در رغبت بر سفر و ارتحال - 5 در سخاوت و شجاعت - 4 و بحسب

در سرنامها — 11 (؟) — 10 در خمریات — 9 در تضمینات — 8 در علوهمت و غنا از غیر — 7
 . در اشعار و آیات — 12

III. قسم سیم در غزلیات ... از گفتار شعراء متقدم

IV. قسم چهارم در رباعیات

V. قسم پنجم در حکایات و لطایف منظوم و منثور

Buradaki mensur risâleler şunlardır:

1. Şem' hakkında bir risâle (varak 385b—392a):

baş: الحمد لله الذى اوقد شموع القبة الخضراء ... چنین کویذ سوزنده این شمع
 و فروزنده این جمع محمد بن علی الحوافی معرفیاً بجلال که شها هوس تألیف رساله در شمع
 شمع کردارم می سوخت ...

2. 'Ubayd-i Zākānī 'nin *Risāla-i Rīš*'i (392b—401a). (Blochet 'de
 (nr. 1563) bir nushası bulunan bu risâlenin diğer bir nushası için bk.
Rağıp Paşa 1192, varak 191a—196b.)

Baş: شکر و ثنا پادشاهی را که بدست مشاطه قدرت ... بعد ذلك دوش
 چون آفتاب آتش بار از آه دود آسای عشاق در ژانک متواری شد و چهره روزگار از
 سوز سینه مهر مشتاق تازی کشت شب زنگی شعار توده مشک بر صحیفه کافوری یختن
 گرفت ... متحیر نشسته بودم ...

Son: مراد ما نصیحت بوز و کفتم. تمت الرسالة من انشاء مولانا المعظم عبید زاکانی

3. Yine 'Ubayd-i Zākānī 'nin *Ta'rifāt*'ı (401b—406b):

Baş: بنام ایزد بخشاینده و بخشایشگر ... اما بعد ذلك برای الباب مبرهنست که اهل استعداد را
 از قسم ادبیات و لغات چاره نیست ...

Eserde şiiirleri bulunan şairler şunlardır (alfabe sırası ile):

1. 'Abbāsī, 155b. 2. Abū İshāq (Ethé, bk. index. Hangisi olduğu
 tesbit edilemedi). 3. Adīb Şābir (ölm. 574 h.; Ethé, I, 420, nr. 573). 4.
 'Alā'ī, 342b—343b, 3 gazel. 5. 'Amīd, 23a, 112a, 112b. 6. Amīnaddīn
 Dādā (Ethé, I, 476, nr. 1316) 323b—329b, 13 gazel. 7. Amīnaddīn
 Dā'ūd 195a. 8. Anvarī (ölm. 578) pek çok yerde. 9. As'ad (Ethé, bk.
 index) 67a. 10. (Calāladdīn) 'Atīkī (ölm. 744, Ethé, I, 476, nr. 1320) 72a—
 b, 198a, 206a, 242a—257b, 34 gazel. 11. Aşīraddīn (Ethé, bk. index.
 Hangisi olduğu tesbit edilemedi.) 74 b. 12. 'Atṭār 34b, 55a, 152b,
 170b, 175b, 226a, 233b, 13 gazel. 13. Badīhī (Ethé, bk. index)
 199b. 14. Badr-i Ğaznavī 23a. 16. (Şayyid) Burhānaddīn (ölm. 650) 196a.

17. Calāladdīn al-Ca'farī 15b. 18. Calāladdīn al-Yazdī 282b — 297b, 32 gazel. 19. Camāladdīn 'Abdarrazzāk al-İşfahānī (ölm. 588, Rieu 581a.) 185a — b, 186a, 187a. 20. Camāladdīn Salmān (?) 330a — 342b, 28 gazel. 21. Faḥraddīn 'Irākī (ölm. 680 veya 683) 17a, 18a, 129b. 22. Firdavsī (ölm. 416) 197b. 23. Halīl aş-Şirāzī 168a, 168b. 24. Hasan al-Ġaznavī (ölm. 565) 24b, 51a. 25. Hıvākānī (ölm. 595), pek çok yerde. 26. Hıvāca Vaḥīd 213b. 27. Hācū (Ethé, I, 398, nr. 286) 98b, 99a, 100a, 4 kıt'a, 104, 149b, 266 — 290a, 27 gazel. 28. Hısaynī al-Haravī (ölm. 718) 18b, 155 a. 29. Humām 27b. 30. (aş-Şāhib aş-Şahīd) Giyāşaddīn b. Muḥ. b. ar-Raşīd 198, 201b 6, kıt'a, 166b. 31. İbn 'Azud مَدَائِدُ ظَهْرٍ 354 a — 360a, 13 gazel. 32. İbn Hısam 124a, 140b, 364a 373b, 17 gazel. Burada ismi şöyle kaydedilmiştir: Muḥ. b. Hısam al-Hırasānī. 33. İbn Calāl (Ethé, I, 433, nr. 754 'te) 109a — 110b, 136a, 244b — 245b, 3 gazel. 34. İmādaddīn al-Faḫīh al-Kirmānī (ölm. 773 veya 793; Ethé, I, 397, nr. 287) 358a — 366, 13 gazel. 35. İmām-i Haravī (ölm. 674 veya 686; Ethé I, 424, nr. 629) 16b, 211a. 36. (Amīr) İrac 212a. 37. 'İzz-i 'Alavī 22a, 112b — 113b, 114b, 115. 38. Kamāladdīn İsmā'īl (ölm. 635), pek çok yerlerde. 39. Kemāladdīn Kāşī (Ethé, I, 447, nr. 944) 361a — 362a, 2 gazel. 40. (Amīr) Kirmānī 298a — 304b. 13 gazel. 41. Macīd ('Abdalmacīd) 306a — 310b, 12 gazel. 43. Maḥmūd İbn Yamīn (ölm. 745) 70a, 150b, 212b, 314a — 025b, 20 gazel. 43. Maḥmūd Haṭṭāt 24a. 44. Mantıķī 85a. 45. Mas'ūd-i Sa'd-i Salmān 52a, 176a, 177b. 46. Mevlānā (ölm. 672) 234a — 241b. 47. Mucīr-i Baylakānī (Kızıl Arslan'ın - 582 — 587 - şairi, Ethé, I, 482, nr. 1400) 38a — 39a, 115a, 147a, 362a. 43. Muḥyiddīn an-Nafīsī (?) as-Salmāsī 305a — 305b, 2 gazel. 49. Murīdaddīn Muḥ. b. al-Aḥṭār نَوَائِدُ قَبْرِ 12b — 14b. 50. Mu'izzī (ölm. 542) pek çok yerde. 51. Murtażā 'Azudaddīn al-Yazdī نَعْمَدُهُ 343b, 1 gazel. 52. Murtażā Sayyid Abū Ṭalīb vezir-i Ertenā 173a. 53. (Ḥamīdad-dīn) Nacātī 91b, 104b, 119a, 122a. 54. Nādir az-Zamān Zāhīr 75a. 55. Nāşir Baççe aş-Şirāzī 362b — 366b, 8 gazel. 56. Nāşir-i Hısrav, pek çok yerde. 57. Nizāmī (ölm. 600) 50a, 151b, 169b. 58. Nizārī-i Kuhistānī (ölm. 720; Ethé, I, 347, nr. 823) 311a — 313b, 5 gazel. 59. Pusar-i Haṭīb-i Ganca (Ethé, I, 482, nr. 1398—9) 207b, 4 kıt'a. 60. Kıvāmī 35b, 39a. 61. Raşīdaddīn Vaṭvāt (481—587) 85a. 62. (Mavlānā) Ruknaddīn 71b, 63. Sa'dī (ölm. 690), pek çok yerde. 64. Sa'd-i Rāzī, 60a. 65. Şalāḫī 360b, 1 gazel. 66. Sanā'ī (ölm. 525 veya 535) 10b — 12b, 22b, 23a, 175a, 208b, 224b — 225b, 3 gazel. 67. Sayidī Hācib 19b. 67. Sirācaddīn Kımırī (Ethé, I, 472, nr. 1251) 17a — b, 183a, mersiye. 69. Şamsaddīn İsfahānī ('İzzaddīn Kaykāvūs'un veziri) 217b. 70. Şamsaddīn Kāşī (Ethé, I, 447,

Buradaki Çelebi Mûsâ Bey'in kim olduğunu tayin etmek müşküldür. Karaman oğullarından Mehmed Bey'in oğlu Musa Bey varsa da, onun lakabı Muẓaffaraddîn olmayıp, Burhânaddîn'dir (*Düvel-i İslâmiye*, s. 300; ve bilhassa Fuad Köprülü, *Anadolu Beyliklerine ait tarihî notlar, Türkiyat Mecmuası*, II, 29, 31). Bundan başka Aydın oğullarından bir Mûsâ Bey vardır ki, Timur'un istilâsını müteakip babasının yerlerinden bir kısmını tekrar elde etmişse de, az zaman sonra vefat etmiştir (805 h.). Fakat ona Çelebi denilip denilmediğini bilmiyoruz. Nihayet Osmanlılarda Yıldırım Bayezid'in oğlu Musâ Çelebi vardır ki, fetret zamanında hükümdarlığını ilân etmiş ve 813—816 seneleri arasında hükümdarlık yapmıştı. Fakat buradaki emîr-i kebîr, emîr el-ümerâ sıfatları Musâ Çelebi'ye uygun görünmemektedir. Ancak şu kadar var ki, nushanın 770 senesinde Aydın kadısı Mehmed'in elinde olduğu 244 b' deki bir kayıttan anlaşılmaktadır (bk. aşağıda tavsif). Binaenaleyh bu zat Aydın beylerinden veya civar beylerden biri olabilir. Zâten bu risâlenin yazısı da Kadı Mehmed'in yazısına çok benzemektedir. Eğer böyle ise, bu Çelebi Musâ Bey'i 770 den daha evvelki tarihlerde aramak lâzımdır.

Asıl risâleye gelince, gayet basit bir kaç sual ile onların cevaplarından ibarettir. Zaten müellifi de, hac yolunda iken, aklında mevcut meselelerden ve onların cevaplarından meydana getirmiş olduğunu itiraf etmektedir (246 a). Bu meseleler şu ilimlerdendir: Sarftan, nahivden ma'aniden, beyandan, mantıktan, tabiiyattan, ilâhiyattan, usul-i hanefiyeden, fûruc-i hanefiyeden, fûruc-i şâfiyeden, ilm-i farâizden, aruzdan, tiptan.

Nushanın tavsifi:

Rağıp Paşa 670. Bez kaplı bir cilt içinde 249 varak; eb'ad 28 × 19 (21,5 × 14) sm. 29 satırlı nesih. İstinsah kaydı (kırmızı çerçeve içinde ve birinci kısmın sonunda):

تم الكتاب بعون الله تعالى وحسن توفيقه في وقت الضحى يوم الاربعاء من شهر ذى الحجة سنة
ثلاث وستين وسبعماية على يد العبد محمد بن ابى بكر بن محمد الصوفى الكاشغرى ...

Bundan sonra şu kayıt vardır:

بعون الله المنان ... يوم الخميس وقت الضحى السادس من ذى الحجة المبارك من شهر سنة
سبعين وسبعماية... حرر هذه الاسطر العبد محمد الشهرير (؟) بالحكومة والقضاء في ولاية آيدين.

İçindekiler:

1. I b—244b. *Mantahâ 'l-madârik* (23).

بخدمت بشاه يكانه ... الامير الكبير ... امير الامرا چلي مظفر الدين موسى بك ... (246 a)
خواستم تا بمصداق اتحاف الملوك (كذا) احدى الدولتين تحفة طرفه بمرور شهر سنين همچو
صيت جميل اين نازنين باقى وپاينده باشد ترتيب كنم ...

2. 249 b. *Risāla-i Calāliya*.

Baş : حمدوشنا مر جناب جلال پادشاهی را که وجوب ...

Son : از کرم او نسرزد که در آخرت دلیل کرداند ونعوذ بالله من ذلة الاخرة .

NETİCE

Tahlilî kısmında eserler ayrı-ayrı anlatıldıktan sonra, onlardan çıkan neticeler hulâsatan kaydolunabilir :

İlk nazarda bu eserleri iki devre ayırmak mümkündür :

1. Birinci 'Alā'addīn Kaykubād 'ın (616—634) cülüsuna kadar olan devir.

Bu devrin hususiyeti umumiyetle yerli olması, nazım ve nesirde tasavvuf tesirinin görülmemesidir. H. V. asırda başlayarak, VI. asırda kuvvetli şahsiyetler yetiştirmiş olan İran tasavvufunun tesiri bize kadar gelen eserlerde görülmemektedir.

Bize gelen ilk eserler Husayn b. İbrāhīm at-Tiflīsī 'nin *Kāmil at-ta'bīr* 'i (1), *Uşūl al-malāhīm* 'i (5), *Bayān an-nucūm* 'u (6) gibi ulūm-ı gaybiyeye ait eserlerdir. Bunlar, şüphesiz, geniş bir okuyucu kütlesi için yazılmıştır. Bundan başka yine onun *Şihhat al-abdān* 'ı (2) ile *Kifāyat at-tıbb* 'ı (4), ve nihayet *Ķānūn al-adab* 'ı (3) gibi tıbbî ve lûgavî eserler iktitaf mahiyetinde olup uzun mesâilerle başarılmış görünmektedir. *Kānūn al-adab* 'in farsça olması tahsilde bulunanların farsçayı tabî olarak bildiklerini göstermektedir.

Sırf edebî eserlerden Muhammed b. Ğāzī al-Malaṭyavī 'nin *Ravzat al-ʿuḳūl* 'u (10) emsali arasında hakikî bir şaheserdir. Naşrallah b. Muh. b. Ğamīd 'in *Kalīla ve Dimna* 'si, Zahiraddīn Kâtib-i Samarḳandī 'nin *Sindbādnāma* 'si ile mukayese edilirse, onlardan hiç de geri olmadığı görülür. *Marzbānnāma* 'nin ilk ıslāh ve inşası olmak itibariyle de ayrıca kıymetlidir.

Yine onun *Barīd as-saʿāda* 'si (11) üslûbunun güzelliği ve hikâyeciliğinin ikinci şahididir.

Şiire gelince, şimdiye kadar mālūm olan gayet mahdud bir kaç kasîde ve Şâhib Şamsaddīn İşfahânī 'nin şair olduğu idi. *İbn Bībī* 'de bir rubaîsi bulunan birinci 'Alā'addīn Kaykubād bu listeye ilâve olunabilirdi.

Fakat *Macmaʿ ar-rubāʿiyāt* 'dan (12) intihap edilmiş bir kaç rubaî vasıtası ile, birden bire ankaralı üç şairin ismi mālūm oluyor. Muḫyiddīn Masʿūd gibi bir vilâyete hâkim bir hükümdar etrafında, binnetice ikinci derecede bir merkezde, bu kadar şairin yetişmesi — bunlar zamanlarının birinci derecede şairleri olmak lâzımdır — bu devirde şiirin ne kadar yayılmış olduğu-

nu, eserleri bize kadar gelmemiş, fakat hadd-i zatında çok mühim bir çok şairlerin de mevcut olduğunu gösterir. *Macma^c ar-rubā^cīyāt* 'm fihristinden anlaşıldığı gibi, onun kısımlarını teşkil eden kasıdeler bize kadar gelmiş olsa idi, Muhyiddin Mas'ud 'u methetmiş daha bir çok kasıdecilerin ismi mâlûm olacaktı. Zaten *Macma^c ar-rubā^cīyat* 'ta görülen diğer şairler umumiyetle kasıdeciler olup, sûfi şairlere az tesadüf olunmaktadır.

II. 616 dan sonraki devir.

Bu devrin en mühim hususiyeti tasavvuf tesirinin çok görülmesidir. Bu zaman moğul istilâsına tesadüf ettiği için, moğulların önünden kaçan bir çok büyük sûfiler, barınacak en âsûde yeri Anadolu 'da gördüklerinden, oraya geliyorlardı. Nacmaddin Dāya, 'Irâkî, Mavlânâ, Farğânî bunlardandır. Sırf medih yolunda şiirler yazan Kānî'î-i Tūsî de bu zümredendir. Bunların eserleri bilhassa yüksek sınıfa hitap ettiğinden ve bu zamanda münevverler arasında farsça konuşulduğu malûm olduğundan, bu husustaki bilgimize bir şey ilâve etmemektedir.

Bunların yanında bilhassa avam için yazılmış küçük bir takım risâleler vardır ki, o zamanın lisanî vaziyetini anlamak için daha mühimdir.

Bu risâlelerden anlaşılan ilk şey şudur: Anadolu ehli için farsça arapçadan daha kolay anlaşılır bir dildir. Arapça olarak yazılmış bir kitap daha az kimseler tarafından anlaşıldığı halde, farsça eserlerin fâidesi daha umumîdir. Meselâ *Madh-i fakr* risalesinde (28) şöyle deniyor: „Calâladdin Karatay her ne kadar arapça bilirse de, avam ve havassın anlaması için, tercüme etmemi emretti.“

As'ila va acviba 'nm mukaddimesine göre, Anadolu ehli için farsçayı anlamak arapçayı anlamaktan daha kolaydır.

Aydın oğullarından 'İsâ Bey 'e ithaf edilmiş olan *Kaşf al-asrâr* (35) 'da da aynı şeye tesadüf etmekteyiz.

(30) numaradaki ehli sünnet akaidi hakkındaki risâle, (32) deki *Mu'cizât-i Rasûl* hakkındaki risâle çok basittir. Bir az tahsil görmüş kimselerin onlara muhtaç olamayacağı düşünülürse, bu risâlenin ancak okur yazar kimseler için yazılmış olduğu kabul olunabilir. Binaenaleyh, hiç olmazsa şehirlerde, farsça konuşan zümreler vardı. *Şarh-i Kaşida-i İbn al-Fāriz* 'in (33) mukaddimesine göre, 720 tarihinde Antalya 'da bir medresede arapça metinler farsça olarak izah olunuyordu. Bu lisanî hâdisenin, yalnız bir medreseye mahsus olduğunu kabul etmek için şimdilik hiç bir sebep yoktur. Binaenaleyh bu tarihlerde bazı medreselerde tedrisatın farsça olduğu kabul olunabilir.

Bunları şu suretle hulâsa edebiliriz :

I. İlk devirde farsçanın halk arasında yayılış derecesini bilmiyorsa da, malatyalı Muhammed b. Gâzî 'nin eserleri Farsça nesrin hakikî birer şaheseri sayılabilir. *Macmâ' ar-rubâ'iyât*'m (12) gösterdiği gibi, Anadolu'da farsça yazan pek çok şair vardı.

II. İkinci devrede:

1. Moğul istilâsından kaçarak Anadolu'ya gelen büyük sûfler etrafında, Mevlânâ'nın etrafında olduğu gibi, farsça bilen birer zümre mevcuttu.

2. Şehirlerde farsça bilen, belki farsça konuşan halk zümreleri vardı.

3. Farsça 720 tarihine doğru bâzı medreselerde tedris lisanı idi.